

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Географічний факультет
Кафедра географії та менеджменту туризму

СТАНОВЛЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДАРК ТУРИЗМУ

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – перший (бакалаврський)

Виконала:

студентка IV курсу 410 групи
спеціальності 242 «Туризм»
ОП «Міжнародний туризм»
Доліцой Діана Юріївна

Керівник:

д.г.н., доц. Бучко Ж.І.

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри №_____

від «___» _____ 202_ р.

Зав. кафедри _____ д. геогр. н., доцент Король О. Д.

Анотація

У бакалаврській роботі досліджено становлення та еволюцію dark туризму як специфічного напрямку туристичної діяльності, що пов'язаний із відвідуванням місць смерті, катастроф, воєн і масових трагедій. Проаналізовано теоретичні підходи до визначення сутності дарк-туризму, класифікаційні моделі, ключові мотиви споживання та культурні контексти основних об'єктів. Особливу увагу приділено методології дослідження цього явища, структурі туристичних пропозицій, способам репрезентації пам'яті та аналізу українського ринку в умовах війни. Розкрито перспективи розвитку дарк-туризму через його поєднання із солідарними й волонтерськими ініціативами, а також проаналізовано моделі соціально відповідального туризму. На основі міждисциплінарного підходу сформульовано практичні рекомендації щодо створення етичних маршрутів, меморіальних просторів і культурно-освітніх форматів подорожей.

Ключові слова: dark туризм, пам'ять, трагедія, комеморація, етика, соціальна відповідальність, волонтерство, меморіальні маршрути.

Annotation

This bachelor's thesis explores the emergence and development of dark tourism as a specific type of tourism related to visits to sites of death, disasters, wars, and mass tragedies. The study analyzes theoretical approaches to defining the essence of dark tourism, its classification models, key consumer motivations, and the cultural contexts of its main sites. Particular attention is paid to research methodology, the structure of tourism offers, representation of memory, and the analysis of the Ukrainian market under the conditions of war. The work outlines prospects for the development of dark tourism through its integration with solidarity-based and volunteer initiatives, and examines socially responsible tourism models. Based on an interdisciplinary approach, the thesis formulates practical recommendations for designing ethical routes, memorial spaces, and educational travel formats.

Keywords: dark tourism, memory, tragedy, commemoration, ethics, social responsibility, volunteering, memorial routes.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. СУТНІСТЬ ДАРК ТУРИЗМУ	7
1.1 Історія виникнення дарк туризму та становлення дослідницького інтересу.....	7
1.2 Сучасне розуміння дарк туризму в наукових підходах і трактуваннях	10
1.3 Види дарк туризму та підходи до їх класифікації	14
1.4 Методологія дослідження дарк туризму, джерельна база та власні аналітичні підходи	18
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ДАРК ТУРИЗМУ У СВІТІ.....	24
2.1 Основні об'єкти дарк туризму, їх специфіка та культурний контекст.....	24
2.2 Пропозиції туристичних фірм, приклади маршрутів і способи представлення об'єктів	33
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ДАРК ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ ...	43
3.1 Дарк-туристичні об'єкти в Україні, включно з локаціями періоду війни.	43
3.2 Організація поїздок до таких об'єктів та діяльність відповідних ініціатив.....	56
3.3 Перспективи розвитку дарк туризму з урахуванням солідарного й волонтерського туризму	63
ВИСНОВКИ.....	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	73

ВСТУП

У структурі сучасного туризму спостерігається чітка тенденція до диверсифікації мотивацій і тематичних форматів подорожей, що зумовлює зростання інтересу до нетрадиційних напрямів, зокрема — до відвідування місць, пов'язаних із трагедіями, смертю, війною чи катастрофами. Цей феномен отримав назву *dark tourism* (дарк-туризм, або туризм до місць смерті), і впродовж останніх двох десятиліть активно розвивається як у практичній, так і в теоретичній площинах. Поява спеціалізованих маршрутів, тематичних музеїв, меморіальних просторів та експозицій на місцях колективної травми стала відповіддю на запити аудиторії, яка прагне емоційно насиченого та етично осмисленого досвіду. Проте поряд із позитивними ефектами спостерігаються виклики, пов'язані з моральною допустимістю комодифікації трагедій, небезпекою травматизації та необхідністю розробки етичних регламентів. Саме тому дослідження становлення і розвитку *dark* туризму, його типології, функцій і перспектив є методологічно та практично обґрунтованим.

Проблематика дарк-туризму викликає інтерес у представників різних наукових дисциплін: культурології, соціології, туризмознавства, психології пам'яті. Серед зарубіжних дослідників слід виокремити праці М. Фоулі та Дж. Леннона, які вперше ввели сам термін *dark tourism*, а також А. Сітона, що сформулював концепт танатотуризму. У вітчизняному академічному полі спостерігається зростання кількості публікацій на тему меморіального туризму, локальної ідентичності та роботи з травматичними локаціями, проте цілісного міждисциплінарного дослідження з фокусом на інтеграцію етичного, освітнього й волонтерського аспектів поки що бракує. Особливо недостатньо опрацьованими залишаються питання українського дарк-туристичного досвіду в умовах війни після 2022 року, що формує новий тип маршрутів та взаємодії з просторами пам'яті.

Необхідність проведення цього дослідження зумовлена практичною потребою у систематизації й типологізації об'єктів dark туризму, визначенні тенденцій його еволюції та розробці підходів до соціально відповідального розвитку таких маршрутів в Україні. З урахуванням актуального воєнного контексту, дослідження дарк-туризму дозволяє також осмислити культурну трансформацію травматичних локацій і визначити їхнє місце у національній туристичній пропозиції.

Об'єктом дослідження є dark туризм як соціокультурне і туристичне явище.

Предметом дослідження виступають форми, механізми й практики функціонування та розвитку dark туризму в глобальному та українському контекстах.

Метою бакалаврської роботи є удосконалення підходів до осмислення і практичного розвитку dark туризму з урахуванням його соціальної, етичної та інституційної складових.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- 1 дати науково-теоретичне обґрунтування поняття dark туризму;
- 2 окреслити основні підходи до класифікації його видів;
- 3 проаналізувати методологічні основи дослідження цього феномену;
- 4 описати найбільш репрезентативні об'єкти dark туризму у світі;
- 5 розглянути реальні маршрути, які пропонують туристичні фірми;
- 6 здійснити аналіз ситуації в Україні та її потенціалу в цій сфері;
- 7 проаналізувати поєднання dark туризму з солідарним та волонтерським;
- 8 виокремити моделі соціально відповідального розвитку дарк-туризму;
- 9 сформулювати узагальнення і практичні рекомендації щодо впровадження сталих форматів подорожей до місць пам'яті.

Методи дослідження, застосовані у роботі: порівняльний аналіз (для зіставлення практик у різних країнах), контент-аналіз туристичних пропозицій і наукових джерел, кейс-стаді (для опису окремих маршрутів),

системний підхід (для узагальнення структури явища), типологізація, описовий і аналітичний методи.

Вихідні дані для розробки теми становлять публікації у фахових наукових виданнях, статистику туристичних потоків до окремих dark-локацій, емпіричні матеріали з відкритих джерел — зокрема сайти меморіалів, турфірм, музейних проєктів — а також інтерв'ю та свідчення очевидців, результати аналізу культурних програм і ініціатив, реалізованих в Україні у період 2022–2024 років.

РОЗДІЛ 1. СУТНІСТЬ ДАРК ТУРИЗМУ

1.1 Історія виникнення дарк туризму та становлення дослідницького інтересу

Формування туристичної галузі відбувається під впливом численних чинників, що модифікують суспільну свідомість і спрямовують вибір маршрутів, серед яких окреме місце посідають подорожі до локацій, асоційованих із трагедіями та кризовими подіями. Водночас у структурі туристичних практик виокремлюється дарк туризм — явище, що також отримало визначення як чорний, похмурий, скорботний або танатотуризм, залежно від контекстуальних і культурних інтерпретацій [7].

У античному світі публічні видовища, зокрема, гладіаторські бої у Колізеї та публічні страти, становили форму розваг, яка привертала увагу суспільства до аспектів смерті як частини ритуального досвіду. Цей феномен, хоч і не позначався термінологічною однозначністю, сформував передумови для подальшої еволюції явища. Глибокі історичні корені демонструють, що навіть найдавніші форми публічних демонстрацій смерті володіли важкими соціальними і культурними відтінками, що згодом стали предметом аналізу як із соціологічної, так і із естетичної точок зору.

На думку Дж. Леннона та М. Фоулі, визначальною умовою становлення дарк туризму є поширення глобальних комунікаційних технологій, які не лише забезпечують миттєву передачу інформації про катастрофи і трагедії, а й формують суспільний інтерес до локацій із трагічною історією [2]. У своїх дослідженнях вони наголошують на тому, що саме засоби масової інформації та цифрові технології зробили події смерті публічними і доступними для широкої аудиторії, що сприяло виникненню туристичних практик, орієнтованих на осмислення цих подій через безпосереднє відвідування місць трагедій.

Інший внесок у теоретичне осмислення феномену зробив професор Тоні Сітон з Університету Стратклайд у Глазго (Великобританія), автор монографії «Танатотуризм: гід по темряві». Досліджуючи природу дарк туризму, Т. Сітон запропонував розглядати його не лише як споживання трагедій у туристичній формі, а передусім як символічний акт зустрічі зі смертю, особливо з її насильницькими проявами. Поняття «танатотуризм» у його інтерпретації акцентує увагу на глибинних психологічних мотиваціях туриста, а не на характеристиках місць, що приваблюють відвідувачів. Етимологія терміна «танатос» (давньогрецьке слово, що означає смерть) підкреслює фундаментальну ідею — прагнення людини до осмислення власної смертності через переживання чужої трагедії.

У рамках розробленої типології Т. Сітон ідентифікує п'ять потенційних типів дарк-подорожей, кожен з яких відображає окремий мотив звернення до теми смерті. Їхнє представлення наведено на рисунку 1.1.

Рис.1.1. Типи дарк туризму за Т. Сітоном [3].

Окрім зазначених концепцій, окремі автори працюють над розширенням дефініції дарк туризму шляхом включення нових об'єктів і подій. Зокрема, у працях Е. В. Бугрій дарк туризм трактується як специфічна форма туристичної активності, що передбачає відвідування кладовищ,

поховань, місць техногенних катастроф, природних катаклізмів та інших локацій, де зафіксовані масові загибелі людей [4]. Така розширена інтерпретація дозволяє врахувати багатоманітність об'єктів, що залучають увагу туристів через свій трагічний зміст і символічну вагу.

Нижче наведено таблицю 1.1, яка систематизує основні етапи формування феномену dark туризму:

Таблиця 1.1

Основні етапи розвитку dark туризму

Рік/період	Подія/Феномен	Автори/джерела	Аналітичне зауваження
Античність	Гладіаторські бої, публічні страти	Історичні джерела	Ритуалізація смерті як форма публічного видовища
Середина XX ст.	Організація турів до місць катастроф (напр., Гінденбург)	Архівні матеріали, репортажі	Початок комерціалізації травматичних подій
1980–90-ті роки	Описи «відпусток у пеклі», «milking the macabre»	Туристична журналістика (П. Дж. О'Рурк)	Зростання інтересу до представлення трагедії як розваги
1996	Утвердження терміну «dark tourism»; введення поняття "thanatourism"	Фолі, Леннон, А. Сітон	Створення концептуальних основ для подальшого дослідження
Початок 2000-х	Публікація книги «Dark Tourism» Фолі та Леннона	Наукова література, дослідницькі звіти	Закріплення терміну у науковому обігу, розширення перспектив аналізу

Джерело: [14].

Підхід до аналізу феномену dark туризму потребує інтегрованого підходу, що охоплює не лише економічні та маркетингові аспекти, а й етичні, культурологічні та соціологічні виміри. Кореляція між медійними технологіями та глобальними комунікаційними процесами стимулює неминуче перетворення сприйняття трагедій та їх доступності. Ретельний

аналіз застосованих методологій дозволяє виявити взаємозв'язки між традиційними формами ритуалізації смерті та сучасними моделями її комерційного представлення.

Огляд літературних джерел демонструє, що дослідницький інтерес зосереджувався на еволюційних процесах, які трансформували сприйняття смерті з ритуального досвіду у сучасне поняття dark туризму. Детальний аналіз елементів культурного виробництва, ролі медіа та комерційних стратегій утворює підґрунтя для подальших досліджень, спрямованих на розкриття феноменологічних аспектів досвіду туристів, які обирають відвідувати місця трагедій.

1.2 Сучасне розуміння дарк туризму в наукових підходах і трактуваннях

У сучасних наукових підходах дарк туризм інтерпретується як форма туристичної активності, спрямована на відвідування місць, пов'язаних із трагедіями, масовими смертями або катастрофічними подіями. У літературі закріпилися численні синоніми до цього явища: «morbid tourism», «black tourism», «grief tourism», які підкреслюють різні акценти в його розумінні. Незважаючи на термінологічне розмаїття, дослідники погоджуються, що визначальним є не лише сам факт смерті, а передусім символічна цінність локацій для колективної пам'яті. Відвідування таких місць може мати як освітній, так і ритуальний або емоційно-терапевтичний характер. Головним стає контекст осмислення подій, що відбулися на цих територіях, а не прагнення до сенсаційного переживання страху або жаху. Дарк туризм дедалі частіше розглядається як феномен культурної пам'яті, який інтегрує емоції, етику та історію. Підхід до темних локацій змінюється залежно від соціальних очікувань і ціннісних орієнтацій відвідувачів. Саме тому сьогодні

у фокусі досліджень стоїть взаємодія об'єкта та мотиваційної поведінки туриста.

Зміщення уваги від характеристик місць до причин і способів їх відвідування призвело до переосмислення понять, якими оперують дослідники дарк туризму. Якщо раніше акцент робився на об'єктах, то нині провідну роль відіграє аналіз мотивів туристів. Сам факт відвідування місця катастрофи сам по собі не визначає приналежності до темного туризму. Важливо встановити, чи є мотивація туриста орієнтованою на вшанування пам'яті, осмислення події або переживання емоцій, пов'язаних із трагедією. Наприклад, поїздка до колишнього концтабору може виступати як акт громадянської свідомості або як прагнення до гострих переживань, що змінює статус самого відвідування. Така багатовимірність мотивацій унеможливорює спрощене розуміння дарк туризму як пошуку екзотики смерті. Підкреслюється індивідуальна складова в осмисленні місця. Цей підхід відкриває можливість класифікації туристів за типами їхніх намірів і очікувань.

У науковій літературі сформувалися різні спроби типологізувати мотиваційні чинники дарк туризму. Серед основних мотивів зазвичай виокремлюють:

- прагнення здобути історичні знання;
- потребу вшанувати пам'ять загиблих;
- пошук сильних емоційних вражень;
- інтерес до естетики руйнування і занепаду;
- особисту потребу в катарсисі;
- рефлексію над власною смертністю [3].

Такі мотиви визначають форму і зміст туристичного досвіду, який може кардинально відрізнятись навіть за відвідування одного і того ж об'єкта.

Міждисциплінарний підхід до вивчення дарк туризму став невід'ємною характеристикою сучасних досліджень. Це пояснюється тим, що феномен

перебуває на перетині туризмології, культурології, соціології, психології та навіть кримінології. Кожна з дисциплін пропонує свій ракурс інтерпретації поведінки туристів і змісту місць трагедій. Наприклад, менеджмент туризму аналізує способи презентації «темних» атракцій і поведінку споживачів на ринку послуг. Культурологія фокусується на процесах меморіалізації та репрезентації травматичних подій. Соціологія вивчає дарк туризм як елемент колективної пам'яті, а психологія — як механізм індивідуальної рефлексії на смерть. Кримінологія досліджує аспекти залучення громадськості до місць злочинів. Така складність обумовлює багатовимірність наукового інтересу.

Водночас сформувалися три ключові перспективи аналітичного осмислення дарк туризму. Перша — споживацька перспектива, яка вивчає мотивації, емоційні стани та поведінку туристів під час відвідування місць трагедій. Друга — інституційна перспектива, що аналізує діяльність організаторів турів, менеджмент об'єктів та маркетингові стратегії. Третя — соціокультурна перспектива, яка розглядає вплив темного туризму на суспільну свідомість і механізми формування історичної пам'яті. Ці підходи не є взаємовиключними, а навпаки, часто інтегруються у комплексних дослідженнях. Така структура дозволяє виявити закономірності розвитку темного туризму як складного культурного явища. Кожна перспектива окреслює окремі ризики й потенціали розвитку. Саме міждисциплінарність сприяє більш глибокому осмисленню всіх вимірів цього феномену.

Попри активний теоретичний розвиток, у сфері емпіричних досліджень дарк туризму досі зберігаються суттєві прогалини. К. Стоун вказує, що бракує даних про соціально-демографічні характеристики темних туристів, їхні очікування та реальні емоційні реакції. Наявні дослідження зазвичай мають обмежені вибірки і сфокусовані переважно на окремих кейсах. Відсутність великомасштабних кількісних досліджень ускладнює узагальнення результатів. Унаслідок цього питання про типового темного туриста залишається відкритим. Проблемою є також дефіцит порівняльних досліджень між регіонами і культурами. У майбутньому саме емпіричний

аналіз має стати пріоритетом у розвитку наукових підходів. Без цього неможливо створити узагальнену теорію дарк туризму [21].

Етичний вимір сучасного дарк туризму викликає активні наукові дискусії. Чи є морально припустимим перетворення місць масової загибелі на туристичні атракції? Як уникнути тривіалізації трагедій і спрощення складних історичних подій? Деякі дослідники вказують, що комерціалізація пам'яті може призводити до «диснеїфікації» — перетворення трагедій на розважальні продукти. Інші наполягають на необхідності розробки етичних кодексів для організаторів темних турів. Основними аспектами етичної відповідальності є:

- достовірність наративів;
- повага до жертв;
- утримання від сенсаціоналізму;
- обмеження фотографування у чутливих місцях;
- організація освітніх програм;
- співпраця з місцевими громадами.

Дж. Леннон і М. Фоулі наголошують, що баланс між комерціалізацією і освітньою функцією є вирішальним критерієм оцінки темного туризму. Власники локацій несуть відповідальність за створення змістовного і шанобливого досвіду для відвідувачів. Туристи, своєю чергою, зобов'язані дотримуватися етичних норм поведінки на місцях пам'яті. Саме через взаємодію обох сторін формується нова культура споживання трагедії. Якщо ця взаємодія стає поверховою або спотвореною, темний туризм втрачає свою культурно-освітню функцію. Комерційний підхід має супроводжуватися розумінням символічної ваги місць трагедій. Цей баланс є ключем до розвитку відповідального дарк туризму [9].

У випадках, коли дарк туризм організований належним чином, він може сприяти не тільки економічному розвитку регіонів, але й укоріненню пам'яті про трагічні події у свідомості суспільства. Створення меморіальних маршрутів, проведення екскурсій із акцентом на освітній і рефлексивний

аспекти, популяризація історичних досліджень — усе це є прикладами відповідального підходу. Відвідувачі отримують можливість не лише пережити сильні емоції, але й поглибити розуміння соціальних процесів і цінності людського життя. Темний туризм у такому вигляді виконує функцію збереження історичної пам'яті. Він також сприяє формуванню критичного мислення у суспільстві. Цей потенціал має бути підтриманий як науковою спільнотою, так і туристичними індустріями.

Сучасні трактування дарк туризму наголошують на тому, що його розвиток має базуватися на комплексному підході, який інтегрує економічні, культурні, етичні та освітні виміри. Просте перетворення місць трагедій на об'єкти розваг є неприйнятним і суперечить самим основам пам'яті. Наукові дослідження підкреслюють необхідність критичної рефлексії щодо способів репрезентації трагічного досвіду. Така рефлексія має супроводжувати будь-які комерційні проєкти у сфері темного туризму. Лише в умовах свідомого ставлення можна досягти балансу між популяризацією місць трагедій і шанобливим збереженням їхньої пам'яті. Темний туризм має потенціал стати важливим інструментом у процесах меморіалізації. Проте реалізація цього потенціалу вимагає системної етичної відповідальності на всіх рівнях.

1.3 Види дарк туризму та підходи до їх класифікації

Питання класифікації дарк туризму є одним із найскладніших у науковій літературі, оскільки воно передбачає розгляд не лише типів відвідуваних об'єктів, але й мотиваційних структур туристів, рівня «темряви» локацій, а також їх соціокультурного контексту. Дослідники пропонують численні підходи, які базуються на різних критеріях: тематиці місця, рівні емоційного впливу, інтенсивності трагедії або історичній дистанції. При цьому у багатьох типологіях об'єкти темного туризму поділяються залежно від характеру події, що стала основою для їх створення.

Важливо зазначити, що об'єкти дарк туризму не є однорідними — вони варіюються від місць масових убивств до меморіалів природних катастроф або техногенних аварій. Кожен тип об'єкта несе власне символічне навантаження і викликає специфічні емоційні реакції у відвідувачів. Тому систематизація дарк-об'єктів повинна брати до уваги як об'єктивні характеристики місця, так і суб'єктивне його сприйняття. На основі цього можна побудувати узагальнену класифікаційну схему, яка включає основні види дарк туризму.

Один із найпоширеніших підходів до класифікації дарк туризму полягає у розподілі об'єктів за тематикою трагічних подій. У такому випадку визначають кілька основних категорій: місця геноциду, місця воєнних конфліктів, зони техногенних і природних катастроф, місця масових смертей від епідемій, локації історичних страт і місця злочинів. Така класифікація дозволяє зрозуміти природу трагедії, яка стала основою для створення туристичного об'єкта, а також визначити потенційні емоційні наративи, що будуються довкола нього. При цьому важливо враховувати культурні відмінності у сприйнятті різних типів трагедій, адже в одних культурах певні події можуть мати священний статус, а в інших — розглядатися переважно як історичні факти. Тематичний підхід є фундаментальним для організації турів, побудови музейних експозицій та створення меморіальних маршрутів. Нижче наведено таблицю 1.2, яка узагальнює основні види дарк туризму за тематичним критерієм.

Таблиця 1.2

Основні види дарк туризму за тематикою трагічних подій

Категорія об'єкта	Приклади об'єктів	Характеристика впливу
Геноцид	Аушвіц, Меморіал жертв геноциду в Руанді	Глибокий емоційний вплив, етична напруга
Військові конфлікти	Нормандські пляжі, В'єтнамський меморіал	Патріотична та рефлексивна тематика
Техногенні катастрофи	Чорнобиль, Фукусіма	Технічна трагедія, осмислення людської вразливості

Природні катастрофи	Помпеї, Новоорлеан (ураган Катріна)	Природна стихія як фактор колективного страху
Епідемії	Меморіали жертв чумних епідемій	Осмислення біологічної загрози
Місця страт та злочинів	Тауер у Лондоні, Сцена злочину Джека-Різника	Історичні приклади насильства

Джерело: [1].

Крім тематичної класифікації, в науковій практиці існує підхід, який базується на рівні "темряви" об'єкта, тобто на інтенсивності трагедії та ступені її комерціалізації. Так, П. Стоун запропонував модель "спектру темного туризму", у якій об'єкти розташовуються на шкалі від "темних" (з глибоким символічним змістом) до "світлих" (з елементами розваги та спрощення трагедії). Відповідно до цієї моделі, місця суворої пам'яті (наприклад, концтабори) розташовані на одному полюсі спектра, а місця масової культури, що експлуатують тему смерті (наприклад, тематичні парки з привидами), — на іншому. Цей підхід дозволяє врахувати як емоційну глибину досвіду туриста, так і соціальні наслідки репрезентації трагедії. Рівень "темряви" впливає на очікування відвідувачів, етичні стандарти взаємодії та спосіб комунікації трагічного контенту.

Щоб точніше систематизувати об'єкти за критерієм темряви, доцільно використовувати такі категорії як автентичність місця, ступінь комодифікації трагедії, рівень освітнього контенту, мотивація відвідувачів і контроль за наративом. Таке багатфакторне оцінювання дає змогу уникнути спрощення складного процесу перетворення місць трагедій на туристичні продукти. Важливим стає не тільки зміст місця, але й спосіб, у який відвідувачі взаємодіють із ним та його наративами. При цьому в сучасних дослідженнях підкреслюється, що надмірна комодифікація загрожує перетворити темний туризм на поверхову розвагу, що суперечить його культурно-меморіальній функції.

Наведена нижче таблиця 1.3 відображає характеристики об'єктів дарк туризму за рівнем "темряви". Вона систематизує об'єкти залежно від їхньої автентичності, глибини емоційного впливу, ступеня комерціалізації та характеру наративів, які формуються навколо трагедії. Така структуризація дозволяє не лише типізувати туристичні локації, а й оцінити потенційні ризики знецінення історичної пам'яті через надмірне спрощення змісту.

Таблиця 1.3

Класифікація об'єктів дарк туризму за рівнем "темряви" (за моделлю П. Стоуна)

Рівень "темряви"	Приклади об'єктів	Основні характеристики
Темні місця пам'яті	Аушвіц, Меморіал 11 вересня в Нью-Йорку	Автентичність, емоційна глибина, освітній контекст
Меморіальні музеї	Меморіал Голодомору в Києві	Освітній зміст, рефлексивна тематика
Історичні реконструкції	Музеї Другої світової війни	Освітньо-розважальний баланс
Тематичні атракціони	Діснейлендівські "будинки страху"	Комерціалізація, елемент розваги
Місця спрощеної трагедії	Туристичні шоу про катастрофи	Спрощення змісту, сенсаціоналізм

Джерело: [18].

Важливо розуміти, що реальні об'єкти часто не відповідають виключно одній категорії. Багато з них поєднують елементи автентичності та комерціалізації, залежно від способу презентації, маркетингових стратегій і цільової аудиторії. Наприклад, зона відчуження Чорнобильської АЕС може бути представлена як автентичний простір трагедії для одних туристів і як екзотичний атракціон для інших. Ця багатошаровість визначає складність менеджменту об'єктів дарк туризму та потребує розробки гнучких етичних і методологічних стандартів.

Таким чином, сучасна класифікація видів дарк туризму базується на багатовимірному підході, що враховує як характер трагедії, так і соціально-психологічні чинники сприйняття об'єкта туристами. У поєднанні тематичного й спектрального підходів відкриваються ширші можливості для розуміння суті темного туризму як культурного, економічного й емоційного явища. Розуміння цих відмінностей має принципове значення для розробки відповідальних туристичних продуктів, організації екскурсій та просвітницької роботи з відвідувачами. Лише комплексний підхід дозволяє уникнути етичних і соціальних ризиків, пов'язаних із експлуатацією трагедій у туристичних цілях.

1.4 Методологія дослідження дарк туризму, джерельна база та власні аналітичні підходи

Дослідження дарк туризму спирається на широкий спектр методологічних стратегій, що відображають складність і багатовимірність цього феномену. Оскільки темний туризм є міждисциплінарним об'єктом вивчення, дослідники інтегрують якісні й кількісні методи, а також поєднують емпіричні і теоретичні підходи. У період становлення тематики (кінець 1990-х – початок 2000-х років) переважали концептуальні дослідження і теоретичні розвідки. Зокрема, у працях М. Фолі, Д. Леннона, Т. Сітона та Ф. Рожека було визначено базові дефініції і закладено основи класифікації темного туризму. Ці дослідження розглядали дарк туризм як культурний феномен у контексті постмодерного суспільства і мас-медійної культури. Проте на тому етапі бракувало емпіричних підтверджень сформульованих концепцій. Відтак виникла потреба у розширенні методологічного інструментарію, орієнтованого на безпосереднє вивчення туристичних практик.

Починаючи з 2010-х років, у дослідженнях дарк туризму спостерігається помітна тенденція до емпіризації. Замість абстрактних

теоретичних схем дедалі більше уваги приділяється реальним даним про поведінку туристів, характер об'єктів і соціальні наслідки подорожей до місць трагедій. Основними методами, які сьогодні активно застосовуються, є опитування відвідувачів, глибинні інтерв'ю, спостереження, контент-аналіз текстів і візуальних матеріалів. Кількісні опитування дозволяють отримати статистичну інформацію про мотивації, очікування і реакції туристів, тоді як якісні інтерв'ю дають змогу глибше зрозуміти особистісні переживання і символічні інтерпретації досвіду. Спостереження за поведінкою туристів на об'єктах дарк туризму дає змогу фіксувати несвідомі практики і соціальні ритуали. Такі методи забезпечують ширший аналітичний горизонт порівняно із суто теоретичними підходами.

Вагомим джерелом емпіричних даних є також статистика відвідуваності відомих темних об'єктів. Дані про туристичні потоки дозволяють оцінити масштаби феномену та його динаміку. Наприклад, музей-меморіал Аушвіц-Біркенау у Польщі у 2019 році відвідали 2,32 мільйона осіб, що стало рекордним показником за всю історію існування закладу. Чорнобильська зона відчуження в Україні того ж року прийняла понад 120 тисяч туристів, що співпало з прем'єрою мінісеріалу "Чорнобиль" від НВО. Аналіз таких статистичних даних дозволяє простежити вплив мас-медійних продуктів на туристичний попит. Крім того, чисельність відвідувачів свідчить про зростання популярності дарк туризму як частини глобальної культурної індустрії. Статистика також дозволяє здійснювати порівняльний аналіз між різними об'єктами [26].

Одним із важливих методів дослідження дарк туризму є контент-аналіз медіа-матеріалів, присвячених темі подорожей до місць смерті. Значна частина уявлень про темний туризм формується через документальні фільми, телепроекти, тревел-блоги та соціальні мережі. Проекти на кшталт «Dark Tourist» (Netflix) або численні відеоблоги створюють уявлення про дарк об'єкти для широкої аудиторії. Аналіз змісту таких продуктів дозволяє оцінити, як суспільство сприймає темний туризм: як емоційний досвід, як

розвагу чи як елемент освіти і пам'яті. Водночас спостерігається тенденція до спрощення змісту трагедій і комодифікації пам'яті в медіа-просторі. Саме тому контент-аналіз є необхідним для розкриття механізмів масового сприйняття темного туризму [23].

Українські дослідники також активно використовують аналіз місцевих джерел інформації для вивчення дарк туризму в національному контексті. Зокрема, було проведено масштабний аналіз українських ЗМІ, туристичних порталів та офіційних сайтів турагенцій у пошуках згадок про темні туристичні маршрути. Виявлено, що найбільший інтерес викликають локації, пов'язані з Чорнобильською катастрофою, війною на Донбасі та трагічними сторінками Другої світової війни. У результаті сформовано базу даних українських об'єктів дарк туризму, що дозволяє оцінити їхній потенціал для подальшого розвитку туристичної індустрії. Подібний емпіричний підхід сприяє конкретизації загальних теоретичних положень і адаптації зарубіжних концепцій до українських реалій.

Методологічно дослідження дарк туризму вимагає поєднання трьох основних підходів: історичного, географічного та соціально-психологічного. Історичний підхід передбачає аналіз еволюції практик відвідування місць трагедій від античних часів до сьогодення. Географічний підхід дозволяє виявити просторові закономірності розташування об'єктів та їх взаємозв'язок із туристичними потоками. Соціально-психологічний підхід орієнтується на вивчення мотивів поведінки туристів, емоційних реакцій і механізмів пам'ятання. Для кращої систематизації застосовуваних у дослідженні методів і джерел, наведено узагальнюючу таблицю 1.4

Таблиця 1.4

Основні методи і джерела дослідження дарк туризму

Методологічний підхід	Використані методи	Основні джерела	Завдання дослідження
Теоретичний	Огляд літератури, концептуальний аналіз	Праці Фолі, Леннона, Сітона	Визначення дефініцій і теоретичних рамок

Кількісний	Опитування, статистичний аналіз	Дані про турпотоки, соціологічні опитування	Виявлення масштабів і мотивів явища
Якісний	Глибинні інтерв'ю, спостереження	Польові дослідження на об'єктах	Аналіз емоційних реакцій і практик
Контент-аналіз	Аналіз медіа та рекламних матеріалів	Документальні фільми, тревел-блоги	Дослідження суспільних уявлень
Історичний	Ретроспективний аналіз	Архівні джерела, меморіальні наративи	Вивчення еволюції феномену
Географічний	Просторове картографування	Дані про розташування об'єктів	Виявлення закономірностей розміщення

Джерело: [12].

Особистий аналітичний підхід автора роботи базується на синтезі вказаних методологічних стратегій. Було здійснено критичний аналіз сучасної наукової літератури з теми дарк туризму як зарубіжного, так і українського походження. Під час аналізу особливу увагу приділено роботам останніх п'яти років, що враховують новітні соціальні трансформації та вплив глобальних криз. Додатково було проведено контент-аналіз тревел-блогів і документальних проєктів, присвячених тематиці відвідування місць смерті. Використання статистичних даних дозволило підтвердити зростаючий інтерес до темного туризму в різних регіонах світу. Для поглибленого аналізу обрано кілька кейсів: Чорнобильська зона в Україні, музей Аушвіц-Біркенау в Польщі, Меморіал Геноциду в Руанді. Всі дані систематизовано для подальшої аналітичної обробки в основних розділах роботи.

На основі поєднання вторинних даних, польових спостережень і контент-аналізу здійснено спробу окреслити основні тенденції розвитку дарк туризму. Особлива увага приділена проблематиці етичної організації турів, впливу медіа на туристичні очікування і процесам комодифікації трагедій. У роботі також враховано новітні практики солідарного і волонтерського туризму у сфері дарк туризму, які набули поширення в Україні внаслідок війни. У подальших розділах ці аспекти розглядаються з позицій їхнього

впливу на трансформацію культурної пам'яті та стійкість туристичних практик.

Узагальнюючи результати розгляду методологічних засад дослідження дарк туризму, можна констатувати, що ефективне вивчення цього феномену вимагає інтеграції якісних, кількісних та концептуальних методів. Поєднання аналізу статистичних даних, контент-аналізу медіа-продуктів, опитувань туристів і кейс-стаді дозволяє відобразити багатовимірність явища. Оскільки темний туризм є продуктом складних соціокультурних процесів, його дослідження потребує також історичного та географічного контекстуалізування. Емпіричне вивчення поведінки туристів і сприйняття об'єктів трагедій допомагає виявити домінуючі мотиваційні патерни та суспільні установки. Водночас аналіз медійних наративів виявляє загрози комодифікації пам'яті і спрощення змісту трагедій. Розширення джерельної бази за рахунок польових досліджень і вивчення національних практик дарк туризму має стати пріоритетом для подальших дослідницьких зусиль. Структуроване застосування різнорівневих підходів забезпечує всебічний аналіз і мінімізує ризик редукціонізму. Саме комплексна методологія дозволяє уникнути спрощення складного явища та сприяє формуванню більш рефлексивного підходу до темного туризму [15].

На основі здійсненого аналізу автором розроблено власну аналітичну стратегію дослідження дарк туризму, яка базується на синтезі історичних, соціокультурних, географічних і психологічних підходів. Вона передбачає використання вторинних статистичних даних, польових кейсів і контент-аналізу інформаційних ресурсів для виявлення основних тенденцій розвитку явища. Особлива увага приділяється взаємодії між реальними подіями, їхньою медіа-репрезентацією і туристичним споживанням. Такий підхід дозволяє виявити не тільки зовнішні характеристики дарк туризму, а й глибинні соціальні механізми, що лежать в основі формування попиту на подорожі до місць трагедій. Власна аналітична стратегія автора спрямована на подальший розгляд темного туризму як індикатора культурної пам'яті,

суспільних страхів і процесів комерціалізації історичних наративів. Результати даного підpunkту формують базу для проведення більш глибокого емпіричного аналізу у наступних розділах роботи. Систематизація методологічних основ дозволяє закласти надійне підґрунтя для розкриття проблематики та перспектив дарк туризму на глобальному й національному рівнях.

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ДАРК ТУРИЗМУ У СВІТІ

2.1 Основні об'єкти дарк туризму, їх специфіка та культурний контекст

Дарк туризм охоплює широку палітру об'єктів, що різняться за тематикою, емоційною насиченістю та культурною інтерпретацією. Одним із яскравих прикладів є Часовня Черепів у Чермні (Польща), де сама архітектура служить нагадуванням про смерть: стіни та стеля викладені людськими черепами й кістками понад двадцяти тисяч осіб. Подібні місця поєднують глибоко релігійний зміст із демонстрацією фізичних слідів трагедій. Схожим об'єктом є Катакомби Парижа, де експонується понад шість мільйонів останків. Географія темного туризму охоплює всі континенти, від стародавніх катакомб до зон сучасних катастроф. Кожен об'єкт несе своєрідне послання — попередження, пам'ять або символічне осмислення смерті. Емоційна залученість туристів формується через поєднання візуального досвіду, історичного контексту та особистісного переживання. Для належного аналізу об'єктів дарк туризму варто систематизувати їх за типами.

Серед основних категорій темних об'єктів особливе місце посідають місця воєн і битв. Історичні поля битв, такі як поле битви при Куллодені у Шотландії або Ватерлоо в Бельгії, трансформувалися у меморіальні ландшафти. Тут туристи шукають не лише історичні знання, а й емоційний зв'язок із минулим. Культурний контекст подібних місць підкреслює патріотизм, героїзм і жертву заради національної ідеї. Відвідувачі прагнуть уявити хід битви, зрозуміти мотиви учасників і відчувати атмосферу боротьби. Колишні військові укріплення також перетворюються на музейні комплекси, що акцентують на технічних аспектах війни. Наприклад, лінія Мажино у Франції стала туристичним маршрутом. Меморіалізація таких місць сприяє зміцненню колективної пам'яті та формуванню національної ідентичності.

Ще однією важливою категорією об'єктів є концентраційні табори, місця геноцидів і масових злочинів. Найвідоміші з них — музей Аушвіц-Біркенау в Польщі, меморіал Яд Вашем у Ізраїлі та поля смерті в Камбоджі. Тут культурний контекст має траурний характер і орієнтований на збереження пам'яті про жертв геноцидів. Відвідувачі стикаються з документальними свідченнями: камерами газу, масовими могилами, особистими речами загиблих. Експозиції часто будуються так, аби створити ефект занурення в історичну трагедію. Наприклад, у музеї Голокосту у Вашингтоні кожен відвідувач отримує «особисту історію» реальної жертви, що супроводжує його протягом усієї експозиції. Такі методи сприяють глибокому емоційному осмисленню подій. Етичний аспект тут набуває особливої ваги: головна мета — уникнути баналізації трагедії.

Тюрми та місця ув'язнення також стали важливими об'єктами темного туризму. Прикладами є тюрма Алькатрас у США, острів Роббен у Південній Африці та музей-меморіал «Тюрма на Лонцького» у Львові. Специфіка цих місць полягає в атмосферності: тісні камери, масивні двері, сторожові вежі формують у відвідувачів відчуття ізоляції та несвободи. В Алькатрасі туристам пропонуються аудіотури з розповідями колишніх в'язнів і охоронців. Тюрма на острові Роббен стала символом боротьби за права людини. У відвідувачів викликаються рефлексії про свободу, справедливість і систему покарання. Проте критики зауважують, що комерціалізація таких об'єктів може призвести до спрощення складної історії репресій.

Окрему категорію складають місця техногенних і природних катастроф. Найяскравіший приклад — Чорнобильська зона відчуження, яка після аварії 1986 року стала одним із найвідоміших об'єктів темного туризму. Серед інших — район аварії Фукусіми у Японії та руїни Помпеї в Італії. Відвідування таких місць асоціюється з амбівалентними емоціями: цікавістю, страхом, благоговінням перед силами природи або технології. Культурний контекст цих локацій підкреслює застереження щодо людської гордині й техногенної уразливості. Серіал «Чорнобиль» значно підвищив

інтерес до української зони відчуження. Туристичні маршрути включають екскурсії містом Прип'ять, реактором №4 і меморіалами загиблим. При цьому організатори наголошують на освітньому змісті таких турів.

Наступною великою групою є містичні та аномальні об'єкти. Серед них — Замок Бран у Румунії, пов'язаний із легендою про Дракулу, численні «будинки з привидами» у Великобританії та США, а також місця передбачуваних зустрічей із НЛО, наприклад, Розуелл у США. Туризм у такі локації часто має розважальний характер і спирається на міфи та легенди. Проте для місцевих громад ці об'єкти часто є частиною культурної спадщини та джерелом доходів. Відвідувачі прагнуть пережити страх у безпечних умовах або відчутти атмосферу таємничості. Культурний контекст тут формується під впливом поп-культури, літератури і кіно. Такі об'єкти часто займають проміжне місце між серйозним і легковажним темним туризмом. Їх комерціалізація є свідомою частиною стратегії залучення аудиторії.

Нижче представлена перша узагальнююча таблиця 2.1.

Таблиця 2.1

Основні типи об'єктів дарк туризму і їх специфіка

Тип об'єкта	Приклади	Культурний контекст
Місця воєн і битв	Ватерлоо, Куллоден	Патріотизм, національна пам'ять
Концентраційні табори і місця геноцидів	Аушвіц-Біркенау, Яд Вашем	Колективна траурна пам'ять
Тюрми і місця ув'язнення	Алькатрас, Роббен Айленд, Лонцького	Свобода, права людини, репресії
Місця техногенних катастроф	Чорнобиль, Фукусіма	Застереження, технологічні ризики
Містичні та аномальні зони	Замок Бран, Розуелл	Легенди, фольклор, поп-культура

Джерело: [8].

Для комплексного розуміння ресурсної бази дарк туризму необхідно здійснити систематизацію основних об'єктів, які сьогодні відіграють провідну роль у формуванні глобальної туристичної пропозиції у цій сфері. Темні туристичні локації представлені надзвичайною різноманітністю, що охоплює як історичні місця трагедій, так і об'єкти з легендарним або містичним контекстом. Географічне поширення темного туризму засвідчує його універсальність: феномен охоплює Європу, Америку, Азію, Африку і Близький Схід. При цьому характер об'єктів і способи їх репрезентації суттєво варіюються залежно від регіональних історичних наративів і культурних кодів. У таблиці, поданій нижче, узагальнено найбільш відомі та відвідувані місця дарк туризму у світі з урахуванням їх локалізації та домінуючого типу класифікації. Особлива увага приділена розподілу об'єктів за видами: містичний туризм, танатотуризм, туризм катастроф і некропольний туризм. Така систематизація дозволяє не лише окреслити масштаб ресурсної бази, а й виявити специфіку культурного сприйняття темних локацій у різних частинах світу. Представлена таблиця 2.2 виступає основою для подальшого аналізу особливостей популяризації, комодифікації та етичної регуляції об'єктів дарк туризму.

Таблиця 2.2

Ресурсна база об'єктів дарк туризму у світі

№	Назва місця/об'єкта	Місцезнаходження	Основний вид туризму
1	Замок Дракули, що розташований у місті Бран	Румунія	Містичний туризм
2	Лондонський Тауер як історична в'язниця і місце страти	Лондон, Великобританія	Містичний туризм
3	Місто-привид Орадур-сюр-Глан, спалене під час Другої світової війни	Франція	Танатотуризм
4	Паризькі катакомби з рештками мільйонів людей	Париж, Франція	Містичний туризм
5	Місця злочинів Джека-різника у старому Лондоні	Лондон, Великобританія	Танатотуризм
6	Чорнобильська зона відчуження із збереженими артефактами катастрофи	Прип'ять, Україна	Туризм катастроф
7	Замки Озерного краю з численними легендами про привидів	Великобританія	Містичний туризм

Продовження таблиці 2.2

8	Озеро Лох-Несс, відоме за легендами про чудовисько	Шотландія	Містичний туризм
9	Місто-привид Бельчіте, зруйноване під час громадянської війни	Іспанія	Містичний туризм
10	Некрополь Побленоу, історичний цвинтар із скульптурними композиціями	Барселона, Іспанія	Некропольний туризм
11	Музей пам'яті жертв гетто «Станція Радегаст»	Лодзь, Польща	Танатотуризм
12	Казарми Бабенхаузен, пов'язані з численними містичними оповідями	Німеччина	Містичний туризм
13	Покинтий госпіталь Беліц-Хайльштеттен, відомий атмосферою занепаду	Німеччина	Містичний туризм
14	Помпеї як символ катастрофічного виверження Везувію	Італія	Туризм катастроф
15	Замок Ліп поблизу міста Роскреа з привидами в народних легендах	Ірландія	Містичний туризм
16	Карроумор, одне з найдавніших кладовищ Європи	Слайго, Ірландія	Некропольний туризм
17	Костниця в Седлеці із кістковими композиціями	Кутна-Гора, Чехія	Некропольний туризм
18	Лондонська темниця, музей темної історії британської столиці	Лондон, Великобританія	Танатотуризм
19	Поля битв на Соммі, місце масштабних втрат Першої світової війни	Франція	Танатотуризм
20	Концентраційний табір Аушвіц-Біркенау як символ Голокосту	Польща	Танатотуризм

Джерело: [27].

Для візуалізації просторового розподілу провідних локацій дарк туризму у глобальному масштабі доцільно використати картографічне узагальнення. Такий підхід дає змогу не лише географічно локалізувати найвідоміші об'єкти, а й класифікувати їх за тематичними групами відповідно до типу туризму: містичного, катастрофічного, танатологічного та некропольного. На поданій карті нанесено 57 знакових об'єктів, які мають високий рівень туристичної привабливості та сформовану інфраструктуру відвідування. Кожна локація позначена відповідним кольором згідно з легендою, що дозволяє оперативно зіставити тематичну належність об'єкта з його територіальним розташуванням. Просторовий аналіз свідчить про щільну концентрацію ресурсів темного туризму у Європі, помітну присутність у Північній Америці та зростаючу активність у Східній і Південно-Східній Азії. Таке відображення сприяє глибшому розумінню

геокультурної динаміки феномену, а також виявленню регіональних особливостей популяризації і відвідування об'єктів. Представлений рисунок 2.1 виконує функцію аналітичної візуалізації, що інтегрує кількісну, географічну й класифікаційну інформацію для подальшого аналізу.

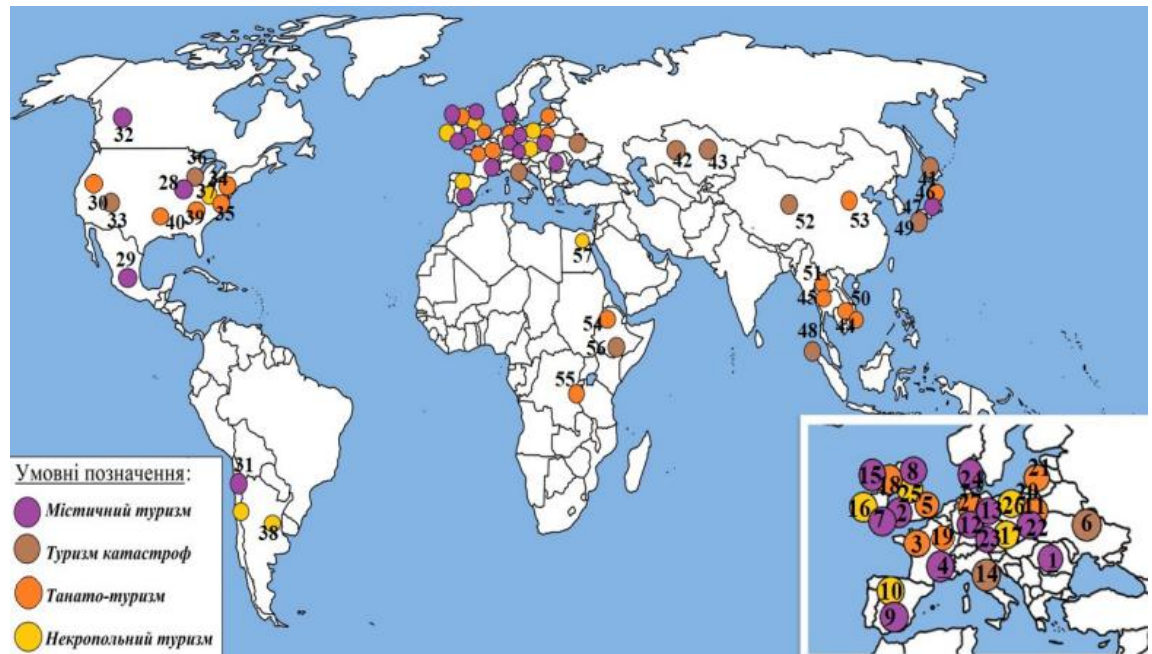

Рис. 2.1 Географічне розміщення і типологія провідних об'єктів дарк туризму у світі

Джерело: [27].

Культурний контекст визначає не тільки способи репрезентації об'єктів, але й сценарії взаємодії з туристами. Наприклад, в меморіалах геноцидів суворо регулюється поведінка відвідувачів, тоді як у місцях містичних подій заохочується створення «страшних» вражень. Відповідальне управління об'єктами дарк туризму потребує врахування культурної значущості локацій і дотримання етичних норм. Комерційний підхід, орієнтований лише на прибуток, може призвести до профанації змісту. Тому провідні меморіальні об'єкти розробляють власні етичні кодекси і стандарти відвідування. Взаємодія між пам'яттю, комерціалізацією та популярною культурою формує складну динаміку розвитку дарк туризму.

Наступна таблиця 2.2 узагальнює специфіку культурного контексту об'єктів темного туризму. У ній систематизовано основні емоційні реакції

туристів, що виникають під час відвідування різних типів локацій, а також вказано домінантні моделі управління туристичним досвідом у цих просторах. Такий підхід дозволяє простежити, як зміст місця та формат його репрезентації впливають на сприйняття, поведінку та очікування відвідувачів.

Таблиця 2.2

Специфіка культурного контексту об'єктів дарк туризму

Об'єкт	Основні емоції туристів	Управління контекстом
Поля битв	Захоплення, патріотичний підйом	Освітні тури, меморіальні церемонії
Меморіали геноцидів	Смукот, співпереживання	Освітні програми, суворі правила поведінки
Тюрми і місця ув'язнення	Напруження, рефлексія	Аудіотури, історичні реконструкції
Зони катастроф	Страх, захоплення, повага	Освітні проекти, контроль доступу
Містичні об'єкти	Інтерес, розвага	Театралізовані тури, легенди

Джерело: [16].

Аналізуючи представлені дані, можна зауважити, що культурний контекст об'єктів дарк туризму істотно впливає на емоційні реакції відвідувачів та формати взаємодії з локаціями. Поля битв викликають у туристів почуття захоплення та патріотичного підйому, що відображає акцент на національній гордості та історичній пам'яті. Управління цими об'єктами здебільшого передбачає організацію освітніх турів і меморіальних церемоній, що сприяє підсиленню емоційної залученості та формуванню історичної свідомості. Меморіали геноцидів, навпаки, орієнтовані на викликання смутку і глибокого співпереживання, що потребує суворої етичної регламентації поведінки відвідувачів. Тут основний наголос робиться на проведенні освітніх програм і дотриманні ритуалізованого сценарію перебування на території пам'яті. Відмінність між двома типами об'єктів полягає в глибині емоційного занурення та способі структурованого управління відвідуванням. Таке розмежування демонструє, що специфіка

контексту не лише формує емоції, а й визначає відповідні етичні та освітні стратегії комунікації. У цьому виявляється принципова різниця між об'єктами комеморації перемог і об'єктами колективної травми.

Тюрми і місця ув'язнення характеризуються домінуванням емоцій напруження та рефлексії серед відвідувачів, що обумовлює специфічний підхід до організації взаємодії з такими локаціями. Аудіотури та історичні реконструкції використовуються для створення ефекту присутності й занурення в атмосферу обмеження волі. Підсилення напруги через реальні розповіді колишніх ув'язнених або охоронців дозволяє туристам глибше усвідомити соціально-історичний контекст репресій. Водночас існує ризик комодифікації досвіду, коли реконструкції набувають елементів видовища, що знижує рівень рефлексії. Зони катастроф, зокрема Чорнобильська зона або Фукусіма, викликають складну палітру емоцій: страх, захоплення і повагу до загиблих. Управління цими територіями потребує чітких освітніх проєктів і суворого контролю доступу задля забезпечення належної серйозності та безпеки відвідування. Туристичні маршрути у зонах катастроф обов'язково супроводжуються роз'ясненням причин трагедії та її наслідків для людства. Це дозволяє уникнути тривіалізації травматичного досвіду і сприяє глибшому осмисленню соціальної відповідальності. Таким чином, тюрми та зони катастроф демонструють необхідність балансування між емоційною автентичністю і освітньою функцією турів.

Містичні об'єкти вирізняються специфічною динамікою емоцій, оскільки вони апелюють передусім до інтересу і розважального аспекту досвіду. Театралізовані тури, побудовані на місцевих легендах, створюють атмосферу інтриги і контрольованого страху, що відрізняється від глибокого траурного контексту інших об'єктів дарк туризму. Попри розважальну спрямованість, такі місця також мають культурну цінність, оскільки підтримують фольклорні традиції і локальні міфи. Управління контекстом у таких випадках орієнтоване більше на створення яскравого враження, ніж на серйозну рефлексію над трагедією. При цьому важливо розмежовувати

міфологізовані об'єкти від автентичних місць пам'яті, аби уникнути змішування комерційної розваги з осмисленням історичних травм. Аналіз містичних об'єктів свідчить, що дарк туризм не є монолітним явищем, а охоплює як глибоко рефлексивні, так і легко споживані форми досвіду. Це ще раз підтверджує необхідність уважного підходу до етичного кодування об'єктів і створення відповідних наративів для відвідувачів. Таким чином, специфіка культурного контексту визначає не лише форму подачі об'єкта, а й характер емоційного залучення туристів.

Аналіз основних об'єктів дарк туризму свідчить про значну різноманітність їхньої природи, функціонального призначення та культурного осмислення. Незважаючи на спільний тематичний знаменник — зв'язок із трагедіями, смертю або катастрофами — ці локації демонструють різні моделі інтерпретації минулого. Одні об'єкти мають глибоко освітню спрямованість і сувору меморіальну атмосферу, інші балансують між пам'яттю і розвагою, а ще інші — відкрито експлуатують легенди й міфи задля комерційного успіху. Ступінь емоційного впливу на відвідувачів також варіюється: від рефлексивного співпереживання до поверхового споживання страху. Визначальним чинником стає не тільки зміст локації, але й спосіб її репрезентації у туристичній індустрії. Культурний контекст відіграє ключову роль у формуванні ставлення до темних місць: у різних країнах і спільнотах спостерігаються суттєві відмінності в акцентах на освіту, пам'ять або розвагу. Така складна взаємодія між простором, наративом і емоціями відвідувачів створює поліфонічний образ сучасного дарк туризму. Ця специфіка вимагає уважного підходу до організації турів і збереження етичних стандартів роботи з місцями трагедій.

Отже, сучасний дарк туризм функціонує на перехресті пам'яті, культури, емоцій і економіки, що обумовлює його амбівалентну природу та багатовекторність розвитку. З одного боку, об'єкти дарк туризму сприяють збереженню історичної пам'яті, утвердженню ідентичності та формуванню критичної рефлексії у суспільстві. З іншого боку, небезпека комодифікації

трагедій і перетворення пам'яті на розважальний продукт залишається реальним викликом. Специфіка кожної локації диктує необхідність балансування між комерційними інтересами і шанобливим ставленням до минулого. Відповідальне управління темними об'єктами передбачає інтеграцію освітніх компонентів, суворих етичних правил і культурної чутливості до контексту трагедій. Подальше осмислення дарк туризму вимагає системного дослідження впливу туристичних практик на формування колективної пам'яті. Таким чином, розуміння специфіки і контексту основних об'єктів є необхідною передумовою для розробки відповідальної і сталого моделі темного туризму в глобальному масштабі.

2.2 Пропозиції туристичних фірм, приклади маршрутів і способи представлення об'єктів

Дарк-туризм, як специфічна форма пізнавального туризму, останніми роками трансформувався з нішового явища у стабільну ринкову пропозицію. Туристичні компанії адаптують маршрути під інтереси цільової аудиторії, зосередженої на історичній пам'яті, глибокому емоційному досвіді та унікальності відвідуваних місць. Представлені туристичні продукти поєднують різну тривалість, формат подачі матеріалу (від класичних екскурсій до аудіогідів), а також специфіку локацій – від трагічних до містичних.

Європейський ринок дарк-туризму (див. табл. 2.3) демонструє тематичну різноманітність і високий рівень деталізації маршрутів. Наприклад, компанія Clio Muse Tours пропонує серію безкоштовних аудіотурів у Польщі, Греції, Німеччині та Боснії, зосереджених на воєнних конфліктах та місцях геноцидів. Такі формати є зручними для індивідуальних мандрівників і мають освітню цінність. Водночас Aero Travels пропонує повноцінні пакетні тури до містичних і катастрофічних об'єктів, зокрема до Замку Дракули, Паризьких катакомб і руїн Помпеї, з включенням

проживання і трансферів. Компанія Travel Center UK орієнтується на середньотривалі тематичні тури в Румунії та Чехії, де до маршруту входять місця середньовічних публічних страт. Специфіка європейського підходу полягає в інтеграції культурної спадщини, готичної естетики та трагічного наративу. Це дозволяє одночасно задовольнити потребу у пізнанні, рефлексії й емоційному враженні.

Таблиця 2.3

Пропозиції дарк-туризму в Європі

Туроператор / Тур	Країна / Локації	Тривалість	Основні об'єкти	Особливості
Clio Muse Tours	Греція, Польща, Німеччина, Боснія	1–2 години (аудіотури)	Меморіали Голокосту, місця воєнних конфліктів	Безкоштовні аудіогіди, доступні онлайн
Aero Travels	Румунія, Франція, Італія	2–3 дні	Замок Дракули, Паризькі катакомби, Помпеї	Пакети "все включено" з перельотом і проживанням
Travel Center UK	Румунія, Чехія	5–7 днів	Замок Бран, Празький замок, місця середньовічних страт	Тематичні екскурсії з гідами-істориками

Джерело: [14].

У США дарк-туризм охоплює як історичні місця битв і страти, так і комерціалізовані локації з елементами розважального наративу. Компанія Plymouth Rock Travel Partners пропонує маршрут, що включає відвідування готелю «Стенлі» (прообраз «Сяйва» Стівена Кінга), поля битви при Геттісберзі та тюрми Алькатрас (див. рис. 2.1). Тур побудовано як комбінацію містичних, історичних і психологічних вражень.

Рис. 2.1 Острів Алькатрас як об'єкт дарк-туризму у США [7]

TripAdvisor Experiences надає можливість замовити короткий одноденний тур до Катакомб Ліми і головного кладовища Перу, з гідами-локалами, що дозволяє уникнути шаблонності у викладенні матеріалу. Young Pioneer Tours, відома компанія, що спеціалізується на складних напрямках, пропонує тур до Камбоджі з глибоким фокусом на геноцид червоних кхмерів: поля Чоенг Ек, музей Туол-Сленг, додаткові лекції з місцевими істориками. Американський регіон дарк-туризму акцентує на поєднанні пам'яті, шоу-елементів і персонального досвіду, що відповідає загальній логіці споживання в США (див. табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Пропозиції дарк-туризму в Америці

Туроператор / Тур	Країна / Локації	Тривалість	Основні об'єкти	Особливості
Plymouth Rock Travel Partners	США	3–5 днів	Готель «Стенлі», Геттісберг, в'язниця Алькатрас	Екскурсії з елементами містики та історії
TripAdvisor Experiences	Перу	1 день	Катакомби Ліми, Генеральне кладовище	Індивідуальні тури з місцевими гідами
Young Pioneer Tours	Камбоджа	7–9 днів	Поля смерті Чоенг Ек, музей геноциду Туол Сленг	Глибоке занурення в історію режиму червоних кхмерів

Джерело: [14].

У країнах Азії та Африки тематика дарк-туризму набуває особливого звучання через масштаб історичних трагедій, а також обмежену, але глибоку

інфраструктуру пам'яті. Africa Natural Tours проводить екскурсії до Меморіалу геноциду в Кігалі (Руанда) з освітньою програмою, що включає перегляд документальних фільмів і візити до супутніх місць. У Камбоджі тури від Young Pioneer Tours орієнтовані на повне занурення в трагічну історію 1970-х років: маршрути охоплюють поля смерті, в'язницю С-21 (рис. 2.2) та масові поховання. Компанія Clio Muse Tours, яка активно розвиває формат цифрових подорожей, пропонує аудіотури в Японії та В'єтнамі: Меморіал миру в Хіросімі та в'язниця Хоа Ло. У цих країнах тури часто поєднують сувору пам'ятну риторичку з локальною інтерпретацією подій. Азійсько-африканський сегмент демонструє глибокий культурний резонанс у відвідуванні місць трагедій і вимагає високої етичної чутливості від туристів і організаторів.

Рис. 2.2 Камера у в'язниці Туол-Сленг (музей геноциду), Камбоджа [14].

Типологія маршрутів відображає широкий спектр способів представлення об'єктів дарк-туризму. У коротких турах (1–2 години) переважають аудіогіди, які дають змогу безконтактно отримати історичну інформацію без присутності гіда. Це зручно для самостійних мандрівників, але має обмежену емоційну глибину. Багатоденні тури натомість створюють

складніші сценарії занурення, включаючи спілкування з експертами, інсценовані екскурсії, відеоінсталяції тощо. Важливо, що тривалість маршруту корелює з типом об'єкта: міські кладовища й музеї можна відвідати за годину, натомість зони катастроф або концентраційні табори потребують щонайменше кількох днів для адекватного осмислення. Туроператори використовують також тематичні тури з фокусом на одній локації або події – наприклад, Голокост, геноцид у Руанді, чи тюрми епохи колоніалізму. Формат туру, таким чином, тісно пов'язаний із глибиною історичного змісту об'єкта.

Серед інноваційних способів представлення об'єктів спостерігається зростання ролі цифрових рішень. Віртуальні тури, доповнена реальність, 3D-моделювання — все це активно використовується, особливо в Європі та Азії. Наприклад, Хіросімський меморіал використовує інтерактивні екрани з архівними відео, а Аушвіц має онлайн-архіви для віртуального ознайомлення. Це дозволяє залучити аудиторію, яка не готова до фізичної присутності на місці трагедії. Деякі компанії пропонують попередній цифровий брифінг перед туром, де пояснюється контекст і етичні норми поведінки. Такий підхід значно підвищує якість взаємодії з об'єктом. Представлення об'єктів дарк-туризму дедалі частіше вимагає не лише історичної точності, а й продуманої емоційної навігації. Застосування технологій виступає ефективним інструментом балансування між пам'яттю і комерцією.

Поведінкові патерни туристів, що обирають тематику смерті і трагедій, відрізняються від масового споживача розважального туризму. Ця аудиторія цінує достовірність, контекст, глибину наративу. Туроператори це враховують, акцентуючи на історичній обґрунтованості й соціальній відповідальності. Все частіше у складі груп з'являються вчителі, студенти, активісти, представники НУО. У багатьох турах пропонується рефлексивний компонент — обговорення після відвідування, простір для питань, письмова рефлексія. Це дозволяє уникнути емоційної інструменталізації та формує

усвідомлений підхід до подорожей. Сучасний дарк-туризм стає не лише способом дослідження минулого, а й медіатором пам'яті та соціального діалогу.

Розмаїття турів у сегменті дарк-туризму проявляється не лише в тематичному наповненні маршрутів, а й у значній варіації вартості, тривалості та рівня сервісу. Сучасні туристичні компанії формують пропозиції, орієнтуючись як на масового споживача, так і на вузькі цільові групи, готові інвестувати значні кошти в унікальний досвід. Для систематизації основних характеристик актуальних турпродуктів у сфері дарк-туризму доцільним є узагальнення їхніх параметрів у таблиці 2.5, що дає змогу порівняти різні пропозиції за ключовими критеріями: тривалістю, ціною та переліком включених послуг.

Таблиця 2.5

Вартість турпродуктів у сфері дарк-туризму

Тур/Об'єкт	Локація	Тривалість	Ціна (USD)	Включено в ціну
Меморіал 9/11 та Ground Zero	Нью-Йорк, США	1 день	24–85	Вхід до меморіалу, екскурсія гідом, додаткові опції (ранковий доступ, сімейні пакети)
Тур "Слідами Маршруту Доннера"	Невада, США	3–5 годин	183.20–229	Трансфер, послуги історичного гіда, тематичні локації маршруту Доннера
Тур "Радянські Балтії"	Литва, Латвія, Естонія	7 днів	1500–2000	Проживання, трансфери між країнами, професійні гідів, вхідні квитки до об'єктів
Круїз до місця затоплення "Титаніка"	Північна Атлантика	8–12 днів	5000–125000	Проживання на борту, харчування, освітні програми, у разі занурення – спеціалізоване обладнання

Джерело: [26].

Цінова політика дарк-туристичних турів є значною мірою варіативною залежно від місця проведення, тривалості програми та глибини занурення в тему. Одноденні тури, такі як відвідування меморіалу 9/11 у Нью-Йорку, пропонуються за доступною ціною від 24 до 85 доларів США, що робить їх привабливими для широкої аудиторії. Вартість залежить від додаткових послуг: базовий вхід, екскурсії під керівництвом очевидців, а також

спеціальні пропозиції для сімей чи тих, хто бажає отримати доступ до закритих зон меморіалу.

У випадку коротших, проте тематично насичених турів, таких як подорож маршрутом загону Доннера в Неваді, ціна варіюється від 183 до 229 доларів США. У вартість входить трансфер, професійний гід, який спеціалізується на історичних реконструкціях, та відвідування автентичних місць трагедії, що створює сильний емоційний ефект на учасників туру. Хоча тривалість подорожі відносно невелика, рівень занурення в історичний контекст є набагато глибшим, що обумовлює вищу вартість порівняно з базовими екскурсіями.

Багатоденні маршрути, як, наприклад, семиденний тур "Радянські Балтії", мають ціновий діапазон від 1500 до 2000 доларів США. Програма охоплює кілька країн, включає проживання, міжміські трансфери, послуги професійних гідів та вхід до спеціалізованих об'єктів, пов'язаних із радянською епохою.

Найвищу цінову категорію представляють круїзи до місця затоплення "Титаніка" в Північній Атлантиці. Вартість меморіальних круїзів стартує від 5000 доларів США, а експедиційні тури із зануренням на батискафах сягають 125000 доларів.

Передбачення розвитку дарк-туристичних пропозицій вимагає врахування зміни споживчих пріоритетів, технологічних інновацій і зростаючого етичного усвідомлення серед аудиторії. Для наочності, на рисунку 2.3 представлено прогноз змін часток різних форматів дарк-туризму на період 2025–2030 років.

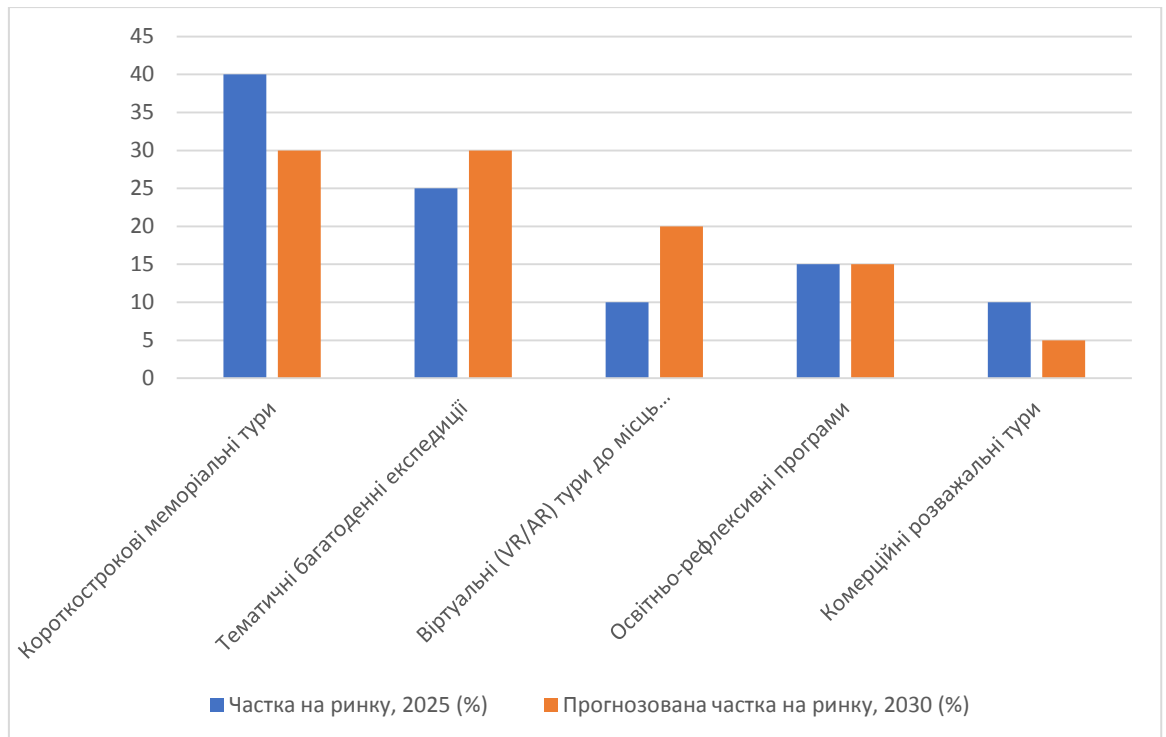

Рис. 2.3 Прогноз динаміки попиту на різні формати дарк-туризму до 2030 року [14].

Аналіз прогнозу свідчить про очікуване зменшення частки короткострокових меморіальних турів, які нині займають лідерські позиції на ринку. Їхня частка знизиться з 40% до 30%, що відображає зміну суспільного запиту на глибше осмислення трагічних подій через триваліші й змістовніші формати подорожей. У свою чергу, багатоденні тематичні експедиції демонструють тенденцію до зростання: очікується, що їхня частка зрівняється з короткостроковими турами, досягнувши 30% у 2030 році. Це свідчить про зростання інтересу до інтегрованих історико-культурних маршрутів, які дозволяють глибше зануритися в контекст подій.

Одночасно прогнозовано зростання популярності віртуальних турів (VR/AR), чия частка зросте вдвічі — з 10% до 20%. Віртуалізація дарк-туризму зумовлена розвитком технологій і прагненням надати доступ до віддалених або зруйнованих локацій без фізичного втручання у чутливі простори. Освітньо-рефлексивні програми збережуть стабільну частку (15%), що підтверджує стійкий попит на продукти, орієнтовані на формування історичної свідомості й етичної рефлексії. Натомість частка комерційно-

розважальних турів зменшиться до 5%, що демонструє поступове відторгнення форм поверхневого або сенсаційного споживання трагедій у туризмі.

Аналіз пропозицій туристичних фірм у сегменті дарк-туризму засвідчує високий рівень диверсифікації маршрутів за тематикою, тривалістю та рівнем занурення у контекст подій, що відображається також у значній варіації цінових діапазонів. Способи презентації об'єктів варіюються від класичних меморіальних екскурсій із залученням очевидців до високотехнологічних VR/AR-рішень, спрямованих на відтворення історичних трагедій. Пропозиції охоплюють як масові доступні тури, так і ексклюзивні багатоденні експедиції для вузьких цільових груп, орієнтованих на глибоку рефлексію. Прогноз розвитку до 2030 року вказує на зміщення попиту в бік тематичних експедицій та віртуальних турів, що вимагатиме від операторів переосмислення форматів і підвищення етичних стандартів організації дарк-туристичних продуктів.

Другий розділ дослідження продемонстрував, що сучасний стан дарк-туризму у світі характеризується високим ступенем інституціоналізації та широким географічним охопленням об'єктів. Пропозиції туристичних фірм показали варіативність підходів до організації турів: від короткострокових відвідин меморіалів і музеїв до тривалих експедицій, що інтегрують історичні, соціокультурні та психологічні аспекти. Способи представлення об'єктів поступово еволюціонують від традиційних екскурсійних моделей до використання інтерактивних технологій віртуальної та доповненої реальності, що зумовлює зростання емоційної залученості аудиторії. Динаміка цін і послуг свідчить про наявність ринку як для масового туриста, так і для вимогливого споживача, орієнтованого на унікальний досвід.

Прогнозні дані, отримані в межах розділу, вказують на посилення тенденцій до спеціалізації дарк-туристичних маршрутів, зростання ролі освітньо-рефлексивних програм та впровадження цифрових форматів, що уможлиблюють доступ до віддалених або вразливих об'єктів без фізичного

втручання. Очікувана зміна структури попиту обумовлює необхідність комплексного підходу до формування нових турпродуктів, що мають поєднувати етичні принципи репрезентації пам'яті з комерційною життєздатністю. Таким чином, дарк-туризм у найближче десятиліття постане не лише як форма комеморації чи культурного споживання, але й як простір для розвитку відповідального туризму, що сприяє збереженню історичної пам'яті через адаптацію до змінних суспільних і технологічних реалій.

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ДАРК ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

3.1 Дарк-туристичні об'єкти в Україні, включно з локаціями періоду війни

Дарк-туризм в Україні формується як особлива ніша на перетині історичної пам'яті, освітнього туризму та соціальної рефлексії. Його потенціал базується на багат шаровому історичному досвіді: Голодомор, Голокост, радянські репресії, Чорнобильська катастрофа та сучасна війна. Кожна з цих тем репрезентована об'єктами, що мають сильний емоційний і культурний заряд. Проте відсутність єдиної стратегії, низька етична чутливість окремих провайдерів та суспільна поляризація щодо трактування подій гальмують сталий розвиток цього напрямку. З одного боку, зростає інтерес з боку іноземних і внутрішніх туристів, з іншого — наявні ризики комодифікації трагедій. Необхідність відповідального управління пам'яттю ставить питання про розробку національного етичного кодексу для такого туризму. Також потрібне методичне забезпечення роботи гідів та операторів. Потенціал ринку є значним, однак його реалізація потребує обережної інституціоналізації.

Чорнобильська зона відчуження (див. рис. 3.1) є найвідомішим і найбільш дослідженим об'єктом дарк-туризму в Україні. Її специфіка полягає у поєднанні техногенної катастрофи, тривалого періоду евакуації та процесу поступового руйнування покинутих населених пунктів. Починаючи з кінця 1990-х років, зона поступово відкривалася для туристичних відвідувань під контролем державних структур. У період до 2022 року було сформовано декілька офіційних маршрутів, що включали як об'єкти історичної пам'яті, так і залишки інфраструктури. Туристичні потоки стабільно зростали, особливо після виходу міжнародних медіапроектів, присвячених Чорнобилю. Проте з початком повномасштабної війни 2022 року доступ до зони

відчуження офіційно припинений з міркувань безпеки. Станом на сьогодні туризм у Чорнобилі перебуває в режимі замороження, а питання його відновлення залишається відкритим.

Рис. 3.1 Чорнобильська зона відчуження як туристичний простір [23]

Перед початком війни туристам було запропоновано кілька основних маршрутів, що відображали різні аспекти чорнобильської катастрофи.

Відвідування зони передбачало спеціальне оформлення перепусток та супровід сертифікованого гіда. Найбільш популярні об'єкти, включені до стандартних маршрутів, можна згрупувати таким чином:

- місто Прип'ять із занедбаними будівлями, школами та парком розваг;
- Чорнобильська АЕС, з оглядовими майданчиками біля об'єкта «Укриття»;
- село Копачі, повністю евакуйоване й частково знесене;
- секретна радіолокаційна станція «Дуга» ("російський дятел");
- міст через річку Прип'ять, відомий як «міст смерті»;
- могили техніки, що використовувалася під час ліквідації аварії;

- природні ділянки, де відбувається спонтанне відновлення флори і фауни.

Кожен об'єкт мав окреме інтерпретаційне навантаження: міські руїни демонстрували масштаб дезурбанізації, АЕС нагадувала про технологічні ризики, а природні зони – про унікальні процеси відновлення дикої природи. Презентація місць відбувалася в межах екскурсій, які часто комбінували історичний матеріал, свідчення очевидців та наукові дані щодо радіаційної ситуації. Маршрути були ретельно продумані з точки зору безпеки: пересування дозволялося лише спеціальними дорогами, а час перебування на локаціях обмежувався встановленими нормами.

Після 2010 року в зоні з'явилася нова хвиля популярності, пов'язана із запитом на автентичний досвід. Це сприяло розширенню туристичних програм та виникненню індивідуальних турів. До стандартного переліку об'єктів додавали такі пункти:

- дитячий садок у селі Копачі з покинутими іграшками;
- готель «Полісся», що слугував базою ліквідаторів;
- басейн «Лазурний» у Прип'яті;
- Рудий ліс, що зазнав максимального радіаційного опромінення;
- річковий порт у Прип'яті;
- зразки радянської монументальної пропаганди;
- залишки побутової інфраструктури: магазини, кінотеатри, кафе.

Розширення маршрутів відповідало зростанню потреби в персоналізованих враженнях та нових способах осмислення трагедії. Разом із тим питання етичності окремих турів залишалось дискусійним: деякі компанії пропонували тури з елементами розваг, що викликало гостру критику серед істориків і громадських активістів. Водночас були спроби створити освітньо-рефлексивні програми, орієнтовані на поглиблене розуміння наслідків катастрофи.

Інфраструктура обслуговування туристів у зоні поступово розвивалася: діяли спеціалізовані готелі у місті Чорнобиль, організовувалися тематичні

виставки та працювали інформаційні центри. Існувала також практика короткострокових візитів для офіційних делегацій, науковців та журналістів. Усі заходи координувалися через Державне агентство України з управління зоною відчуження, що визначало нормативні умови перебування на території.

Вторгнення російських військ у 2022 році призвело до кардинальних змін у функціонуванні зони. Територія опинилася в епіцентрі бойових дій, зазнала мародерства та забруднення радіоактивними матеріалами через переміщення техніки. Це поставило під загрозу як збереженість об'єктів, так і безпеку майбутніх відвідувачів. Після звільнення зони від окупації доступ туристів залишився офіційно забороненим через високі ризики.

На даний момент відновлення туристичних програм у Чорнобилі не розглядається як пріоритетне завдання. Передусім необхідно провести комплексну оцінку стану інфраструктури, рівнів радіації та загроз мінної небезпеки. Лише після виконання відповідних заходів можливе обговорення умов часткового відкриття для окремих груп відвідувачів з обмеженим доступом і посиленими заходами безпеки.

Попри тимчасову недоступність, Чорнобильська зона залишається в українському та світовому дискурсі дарк-туризму як символ техногенної трагедії, пам'яті про жертви і складної взаємодії людини з навколишнім середовищем. Її подальша роль у сфері туризму залежатиме від балансу між комеморацією, етикою представлення подій і реальними умовами безпеки на території зони. Чорнобиль у майбутньому має потенціал залишитися епіцентром не тільки трагічного туризму, а й глибокого рефлексивного досвіду для всього світу.

Місце масових розстрілів у Бабиному Яру в Києві (див. рис. 3.2) становить один із найзначущіших дарк-туристичних об'єктів, пов'язаних із трагедією Голокосту на території України. У вересні 1941 року німецька окупаційна влада, за участі колабораціоністських структур, розпочала масові розстріли єврейського населення Києва в урочищі Бабин Яр. Лише протягом

двох днів — 29 і 30 вересня — було вбито понад 33 тисячі осіб. Надалі урочище перетворилося на місце систематичних розстрілів представників інших національних і соціальних груп. За різними оцінками, кількість убитих у Бабиному Яру сягнула понад 100 тисяч осіб. Попри масштаб трагедії, процес її меморіалізації в радянський і пострадянський періоди був непослідовним, що сформувало складний контекст для дарк-туристичного сприйняття цієї локації.

Рис. 3.1 Меморіальні об'єкти Бабиного Яру

Джерело: [24].

У радянському дискурсі Бабин Яр згадувався переважно як місце знищення «радянських громадян», що зумисне унеможливлювало артикулювання національно-етнічного характеру трагедії. Пам'ятники, які встановлювалися в різні роки, відображали фрагментованість пам'яті, залежну від політичної доцільності. Станом на 1990-ті роки в урочищі існували лише кілька окремих меморіальних знаків без єдиного концептуального рішення. Попри численні спроби активістів, науковців і представників єврейської громади, до 2010-х років територія Бабиного Яру залишалася напівофіційним місцем пам'яті. Відсутність цілісної

інфраструктури, вказівників і змістовної експозиції суттєво ускладнювала включення цієї локації до повноцінних дарк-туристичних маршрутів.

До ключових об'єктів Бабиного Яру, що сформували локальну топографію пам'яті на різних етапах, належать:

- радянський монумент жертвам фашизму (1976), без етнічної конкретизації;
- пам'ятник убитим дітям, відкритий у 2001 році;
- хрест на місці загибелі українських націоналістів, встановлений 1992 року;
- пам'ятний знак ромській громаді, зведений 2016 року;
- символічний менора на честь розстріляних євреїв, встановлена 1991 року;
- пам'ятник православному священнику Олексію Глаголеву;
- таблички з QR-кодами, які з'явилися у 2018–2019 роках.

Ці об'єкти відображають спробу поліконфесійного і полікультурного вшанування пам'яті, однак їхня просторово-архітектурна розпорошеність створює відчуття фрагментарності. Відвідувачі змушені самотійно орієнтуватися у просторі, де відсутнє єдине наративне ядро. Наявні маркування часто не забезпечують достатнього контексту, що ускладнює сприйняття місця як цілісного музеєфікованого простору. Утім, Бабин Яр залишається об'єктом регулярного паломництва на річницю трагедії, а також частиною маршрутів, які розробляють громадські та освітні ініціативи.

У 2016 році було запропоновано масштабний проєкт — Меморіальний центр Голокосту «Бабин Яр», ініційований за участі держави, міжнародної експертної спільноти та приватних донорів. Його реалізація викликала численні суперечки щодо змісту експозиції, форми подачі матеріалу та залучених фахівців. Одним із найгостріших питань стало планування будівництва на території, що потенційно містить залишки масових поховань. Критику викликали також формати мультимедійної подачі — зокрема,

використання VR-технологій і аудіовистав, які деякі експерти сприйняли як естетизацію насильства.

Незважаючи на конфліктність підходів, у межах проєкту вдалося реалізувати низку ініціатив, зокрема:

- встановлення цифрового порталу з іменами жертв;
- інтерактивна карта розстрілів з іменами і локаціями;
- серія історико-документальних фільмів;
- мобільні додатки для самостійних маршрутів;
- проведення меморіальних подій із міжнародною участю;
- залучення молоді до створення інтерактивних виставок;
- відкриття освітнього простору для школярів та студентів.

Попри інституційне розширення, проблемою залишається відсутність комплексного просторового рішення, що інтегрувало б усі компоненти у єдину інтерпретаційну рамку. Туристичне відвідування Бабиного Яру потребує не лише логістичного супроводу, але й попереднього ознайомлення з історичним фоном, що потребує системної роботи з контентом. Значна частина екскурсій і досі здійснюється неофіційно або за ініціативою освітніх організацій.

Інфраструктура місця частково адаптована для відвідувачів, однак її функціонування залишається обмеженим. У відсутності спеціалізованого візит-центру, експозиційного павільйону й навігації, більшість іноземних туристів змушені користуватися сторонніми ресурсами або приватними гідом. Брак зрозумілих інформаційних носіїв англійською мовою створює бар'єр для інтернаціоналізації локації як повноцінного об'єкта дарк-туризму. Водночас потенціал простору для розвитку глибоких освітніх програм залишається високим.

Загалом, Бабин Яр — це не лише місце трагедії, але й показовий приклад того, як складна історія вимагає делікатних підходів до меморіалізації, які не підпорядковуються комерційній логіці. У контексті дарк-туризму ця локація може стати не розважальним об'єктом, а

платформою для історичної рефлексії, діалогу й критичного переосмислення. Подальший розвиток простору залежатиме від здатності поєднати науковість, етичність і сучасні формати подачі, не втрачаючи сенсового навантаження трагедії.

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну у 2022 році радикально трансформувало топографію трагедій, що стали частиною новітнього національного наративу. Локації, які до початку бойових дій були типовими приміськими або індустріальними просторами, набутих статусу символів геноциду, злочинів проти людяності та опору. Міста Ірпінь, Буча й Маріуполь стали не лише місцями масових втрат, а й осередками колективної пам'яті, які, після завершення воєнного конфлікту, потенційно можуть бути інтегровані до структури дарк-туризму. Їх репрезентація як об'єктів туристичного інтересу вимагає ретельно продуманого балансу між етичним ставленням до подій і функціональними вимогами до інфраструктури. Досвід інших країн, зокрема постконфліктних Балкан або Руанди, засвідчує, що меморіалізація воєнних злочинів не може залишатися лише в межах локального контексту. Ірпінь, Буча та Маріуполь уже стають предметами міжнародного символічного сприйняття, що формує підґрунтя для їх подальшого включення до глобальної карти дарк-туризму.

Буча — одна з найвідоміших локацій геноцидного характеру, відома світу завдяки численним фотосвідченням убивств мирного населення, що стали доказами у справах Міжнародного кримінального суду. Простір міста вразив своєю напівурбаністичною ідентичністю — це місце, яке до трагедії сприймалося як комфортна приміська зона проживання середнього класу. Раптове перетворення житлових вулиць на місця масових убивств створило ефект шоку, який фіксується як у свідченнях очевидців, так і в художніх репрезентаціях. Сьогодні Буча поступово відновлюється, однак певні елементи архітектури залишено у незміненому вигляді як свідчення злочинів. Простори пам'яті тут не є музеєфікованими (див. рис. 3.3.), однак уже функціонують як місця неформального паломництва, зокрема:

- вулиця Яблунська — осередок масових поховань;
- місце розстрілу велосипедистів і цивільних;
- підвір'я багатоповерхівок, де знімалися кадри страт;
- дитячі майданчики, що стали символом втраченого мирного життя;
- церква Андрія Первозванного, яка слугувала притулком ;
- неформальні меморіали з квітами та табличками.

Рис. 3.3 Буча після окупації: місця масових поховань і зруйнована інфраструктура як символи трагедії [26]

Ірпінь, як і Буча, зазнав масштабних руйнувань, однак специфіка цього міста полягає у тому, що воно стало місцем запеклого опору. Міські мости, що були зруйновані для стримування наступу ворога, стали символами самопожертви. Зображення цивільних, які евакуювалися під обстрілами, облетіли всі провідні світові ЗМІ й утвердили Ірпінь як топос героїзму. Дарк-туристична потенційність міста базується на поєднанні руйнування з опором — на відміну від Бучі, тут трагедія не носила характер виключно геноциду, але мала риси збройного спротиву. Основні точки зацікавлення у місті включають:

- залишки зруйнованого автомобільного мосту;
- території, де тривали вуличні бої;
- пошкоджені житлові квартали;
- будівлі адміністрації, які стали об'єктами прицільних ударів;
- громадські простори, які були реквізовані для укриттів;
- волонтерські меморіали (див. ри. 3.4).

Рис. 3.3 Артінтервенція на руїнах автівок після бойових дій [26]

Маріуполь, який залишається під тимчасовою окупацією, становить найскладніший об'єкт для перспективного дарк-туризму. Масштаби руйнувань і гуманітарної катастрофи в місті, а також особлива роль заводу «Азовсталь» як простору героїчного спротиву, сформували унікальну символіку міста. Знищення драматичного театру, де переховувалися цивільні, стало актом, що прирівнюється до злочинів проти людяності. У разі деокупації Маріуполь може перетворитися на один із центральних осередків меморіального туризму в Європі, нарівні з Освенцимом або Сребреницею. Його дарк-туристичний потенціал зосередиться навколо таких локацій:

- територія «Азовсталі» як місце останнього бою оборонців;
- центр міста з драматичним театром;

- лікарні та родильні будинки, обстріляні під час штурму;
- багатоповерхівки, знищені авіаударами;
- братські могили цивільних на подвір'ях;
- місця спонтанного вшанування пам'яті.

Проблематика включення локацій воєнного часу до структури дарк-туризму зумовлена численними етичними викликами. Йдеться про ризик перетворення місць трагедій на видовищні об'єкти, що суперечить як національній пам'яті, так і почуттям родичів жертв. Крім того, у ситуації незавершеного конфлікту будь-які практики репрезентації мають ризик бути інструменталізованими. Це потребує розробки інституційного регулювання та залучення фахівців з історичної пам'яті, музейної справи та кризової психології.

Разом із тим, дарк-туризм у цих містах має і гуманітарно-просвітницький потенціал. Йдеться не лише про інформування про події, а й про формування емпатії, діалогу та міжнародної солідарності. Туристи, які відвідуватимуть ці локації в майбутньому, ставатимуть не споживачами «воєнного видовища», а учасниками комеморативного процесу. Відтак, доцільно впроваджувати:

- тематичні екскурсії із залученням очевидців;
- візит-центри із мультимедійною інфраструктурою;
- маршрути пам'яті з історичними наративами;
- етичні кодекси поведінки на місцях трагедій;
- фахову підготовку гідів;
- інтеграцію освітніх програм.

Реалізація таких підходів передбачає вирішення безпекових та логістичних питань. Йдеться про повне розмінування, відновлення базової інфраструктури, забезпечення медичних пунктів і юридичний супровід туристичних практик. Держава, муніципалітети та громадські ініціативи мають співпрацювати задля створення нормативної бази, що регламентує

дарк-туризм у післявоєнному контексті. Потрібен також етичний аудит пропонованих туристичних продуктів.

Ірпінь, Буча і, потенційно, Маріуполь — це не просто географічні пункти на мапі України, а концептуальні осередки сучасної культури пам'яті. Їхнє перетворення на простори осмисленого дарк-туризму залежить від здатності поєднати емоційне, етичне й аналітичне представлення війни. Лише тоді дарк-туризм не стане актом споживання болю, а перетвориться на засіб трансформації колективної травми у громадянську відповідальність.

Формування нових дарк-туристичних маршрутів в Україні в умовах поствоєнної реальності постає як складний і багатоплановий процес, що вимагає глибокого аналізу викликів та ресурсів. Виникнення локалізацій, пов'язаних із масовими трагедіями війни, створює підґрунтя для розвитку пам'ятних просторів, однак перетворення їх на об'єкти організованого відвідування потребує виваженого етичного та професійного підходу. Основними критеріями є дотримання поваги до жертв, об'єктивна передача історичних фактів і забезпечення безпеки туристів. Водночас практика інших країн демонструє, що дарк-туризм може стати важливим елементом гуманітарного дискурсу, сприяючи міжнародному визнанню трагедій і формуванню глобальної солідарності. В українському контексті цей напрям має враховувати масштаб руйнувань, глибину колективної травми та потребу суспільства в збереженні автентичності пам'яті. Оцінка поточних проблем і можливостей дозволяє виробити стратегію розвитку нових маршрутів у межах відповідального туризму. Для наочності основні аспекти проаналізовано в узагальненій таблиці 3.1.

Проблеми і перспективи формування дарк-туристичних маршрутів в Україні

Аспекти	Проблеми	Перспективи
Інфраструктурна готовність	Руйнування транспортної та готельної інфраструктури в зонах бойових дій	Поступова реконструкція міст і розвиток спеціальної інфраструктури
Етичні стандарти репрезентації	Ризик тривіалізації трагедій, комерціалізації болю	Розробка етичних кодексів для гідів і туроператорів
Юридичне регулювання	Відсутність спеціальних	Створення законодавчої бази

діяльності	законодавчих актів щодо меморіальних просторів	для регулювання дарк-туристичних об'єктів
Безпекові питання (розмінування, охорона)	Наявність мінних полів, нестабільна безпекова ситуація	Інтенсифікація програм розмінування та залучення міжнародних місій
Освітня та комеморативна спрямованість маршрутів	Недостатня кількість освітніх програм, відсутність центрів пам'яті	Інтеграція освітніх компонентів у структуру маршрутів
Міжнародна промоція і співпраця	Фрагментарна присутність України на світовій карті дарк-туризму	Просування меморіальних маршрутів через міжнародні туристичні платформи

Джерело: узагальнено автором.

Аналіз наведених проблем свідчить про комплексний характер викликів, що стоять перед розвитком дарк-туристичних маршрутів в Україні. Інфраструктурні руйнування унеможливлюють повноцінне приймання туристів у низці регіонів, однак паралельно тривають проекти реконструкції та відновлення транспортної і готельної мереж. Безпековий компонент потребує постійного моніторингу, оскільки ризики, пов'язані з мінуванням територій, залишаються актуальними навіть після деокупації. Проблема юридичної неврегульованості статусу об'єктів дарк-туризму вимагає розробки спеціальних нормативних актів, які визначатимуть межі допустимих практик і відповідальність організаторів турів. Етична репрезентація трагедій має бути врегульована через впровадження професійних стандартів для гідів, а також через систему сертифікації туроператорів.

Особливої уваги потребує інтеграція освітніх і меморіальних елементів у структуру майбутніх маршрутів. Підходи, що зводяться лише до візуалізації руйнувань без контекстуалізації подій, є неприйнятними у випадку дарк-туризму. Ефективні програми мають включати супровід фахівців з історії, психології та права, які зможуть надати туристам глибоке розуміння подій і їх наслідків. Паралельно необхідно створювати візит-центри, інтерактивні експозиції та тематичні музеї на місцях трагедій, орієнтовані не на сенсаційність, а на формування емпатії й критичної свідомості. У цьому контексті доречно розглядати успішні зарубіжні

приклади — зокрема, роботу Меморіального центру Голокосту в Берліні чи музею геноциду в Кігалі.

На міжнародному рівні розвиток українських дарк-туристичних маршрутів вимагає активної промоції через відповідні платформи. Йдеться не лише про залучення іноземних туристів, але й про просування України як країни, яка пам'ятає про трагедії і здатна осмислювати їх відповідально. Співпраця з міжнародними організаціями, меморіальними фондами та академічними установами може сприяти створенню спільних проєктів, які підвищуватимуть довіру і розширюватимуть аудиторію. Особливу роль у цьому процесі повинні відігравати інформаційні кампанії, документальні фільми, освітні програми для молоді, а також фестивалі пам'яті й рефлексії.

Отже, формування нових дарк-туристичних маршрутів в Україні постає не лише як туристичний чи економічний проєкт, але й як частина ширшої стратегії національної пам'яті. Від того, наскільки відповідально буде побудована ця сфера, залежатиме здатність українського суспільства інтегрувати досвід війни у свій культурний код без втрати гуманітарних орієнтирів. Дарк-туризм у поствоєнній Україні має стати простором пошани, осмислення та спільного осуду насильства, спрямованим на зміцнення гуманістичних цінностей у глобальному контексті.

3.2 Організація поїздок до таких об'єктів та діяльність відповідних ініціатив

Організація поїздок до об'єктів дарк-туризму в Україні відбувається за умов обмеженої безпекової доступності, що зумовлює підвищені вимоги до логістики, етики та супроводу. У деокупованих або прифронтових регіонах такі візити передбачають попереднє узгодження маршрутів із місцевими адміністраціями, ДСНС та військовими структурами, обов'язкову присутність сертифікованих гідів, страхування учасників і проведення інструктажу з техніки безпеки. Ключовим компонентом виступає дотримання

етичного регламенту, що включає заборону на фотофіксацію тіл і поховань без згоди родин, а також відмову від сенсаційної репрезентації трагедій.

У секторі організованих поїздок до об'єктів війни функціонують кілька типів ініціатив: громадські об'єднання, що спеціалізуються на меморіальних практиках; комерційні туроператори, орієнтовані на стандартизацію послуг; волонтерські платформи, які поєднують ознайомлення з гуманітарною діяльністю; муніципальні проєкти та освітні заклади. Прикладом інтеграції етичного підходу в практику туризму є ініціатива “Меморіальна Буча”, що реалізує маршрути до місць масових убивств із залученням істориків, психологів і місцевих кураторів. Компанії на кшталт Discover Ukraine і Postwar Tours пропонують уніфіковані логістично-інформаційні тури, однак ефективність їхньої діяльності значною мірою залежить від якості підготовки персоналу та чутливості до локального контексту.

Показовим прикладом реалізації концепції етичного дарк-туризму в українських умовах є **оглядовий маршрут деокупованою Бучею**, розроблений у межах даного дослідження як відповідь на запит суспільства на фіксацію, осмислення та збереження колективної пам'яті. Структура маршруту ґрунтується на поєднанні документально підтверджених фактів, просторової логіки переміщення та інтерактивних елементів, що дозволяють зануритися в контекст подій березня 2022 року. Обрана локація вирізняється концентрацією воєнних злочинів проти цивільного населення, наявністю меморіалів і ініціатив, що прагнуть до відповідального переосмислення пережитого.

Розроблений маршрут має пішохідний формат тривалістю до 2,5 годин і реалізується в супроводі гіда або аудіоматеріалів, що забезпечують поетапне ознайомлення з місцями трагедії. Кожна зупинка містить стенди, QR-коди або свідчення очевидців, що створює багаторівневе сприйняття. Важливу роль відіграє етичний регламент маршруту: заборона на фотографування поховань, попередня інформаційна підготовка учасників і рекомендації щодо поведінки на місцях пам'яті. Такий формат поєднує

комемо́рацію з освітнім і рефлексивним компонентом, перетворюючи простір міста на середовище публічного свідчення.

Історичною основою для формування оглядового маршруту деокупованою Бучею стали події березня 2022 року, коли під час короткочасної, але жорстокої окупації міста були зафіксовані масові страти цивільного населення, зникнення безвісти, насильство над жінками та руйнування житлової й соціальної інфраструктури. Ключовими локаціями стали вулиця Яблунська, територія біля церкви Святого Андрія Первозванного, двори приватних будинків, де були виявлені братські могили, а також пошкоджені квартали, що стали свідченням масштабів знищення. Саме ці події, ретельно задокументовані правозахисниками, журналістами та міжнародними слідчими групами, набули значення структурного шоку в національній ідентичності України, а згодом — закріпилися як символ геноцидної тактики окупаційних військ. Буча стала не лише місцем трагедії, а й фокусною точкою публічного осмислення меж насильства та можливостей збереження гідності в умовах катастрофи.

Розроблений оглядовий маршрут деокупованою Бучею має чітку тривалість — 2 години 30 хвилин, охоплює п'ять зупинок і передбачає початок о 10:00 із пункту збору біля Бучанської міської ради (вул. Енергетиків, 12). Переміщення здійснюється пішки у супроводі гід, група — до 15 осіб. Організатор забезпечує друковану картку маршруту, QR-доступ до аудіосупроводу та нагадування про етичні правила поведінки. Розподіл часу виглядає так:

1. 10:00–10:15 — збір групи, інструктаж, видача матеріалів;
2. 10:15–10:35 — вулиця Яблунська (зупинка 1);
3. 10:35–10:50 — перехід до церкви Святого Андрія Первозванного;
4. 10:50–11:10 — церква та територія братської могили (зупинка 2);
5. 11:10–11:20 — перехід до меморіалу «561. Не забудемо. Не пробачимо»;
6. 11:20–11:35 — меморіал (зупинка 3);

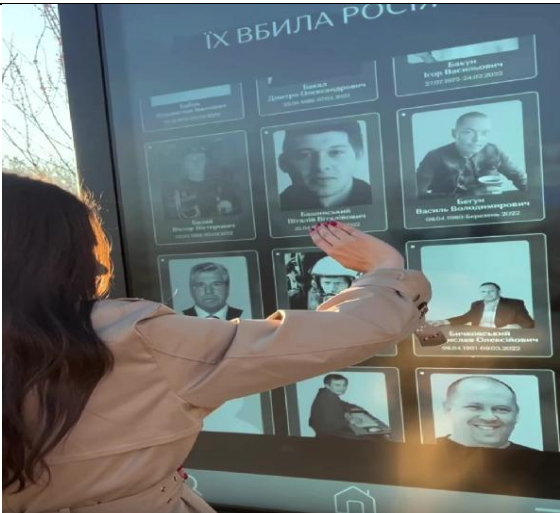
7. 11:35–11:45 — перехід до проєкту комплексу «Буча 2022»;
8. 11:45–12:00 — огляд ділянки майбутнього комплексу (зупинка 4);
9. 12:00–12:10 — перехід до житлового кварталу;
10. 12:10–12:30 — відновлені житлові квартали (зупинка 5), завершення.

Для забезпечення структурованого огляду локацій, включених до маршруту, нижче подано узагальнену таблицю 3.1 з коротким описом кожної зупинки, зазначенням змістового навантаження та базових правил відвідування. Такий формат дозволяє учасникам заздалегідь ознайомитися з логікою маршруту, характером подій, зафіксованих у конкретних точках, і передбаченими обмеженнями, що регулюють поведінку на території пам'яті.

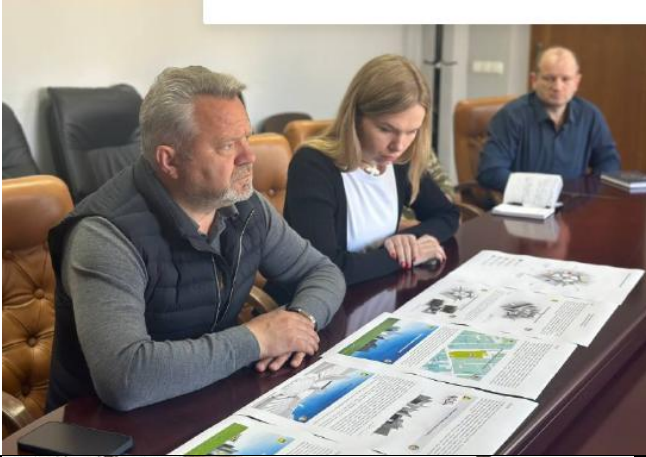
Таблиця 3.1

Основні зупинки оглядового маршруту деокупованою Бучею

№	Назва зупинки	Фото	Короткий опис і правила відвідування
1	Вулиця Яблунська		Місце масових страт цивільних. Є стенд, карта подій, QR-код із архівами. Заборонено фото- і відеозйомку, дозволено лише групове перебування у супроводі гіда.
2	Церква Святого Андрія Первозванного		Територія братської могили. Подається аудіогід і відеофрагменти. Поведінка має відповідати релігійному етикету, перебування — в межах дозволеної зони.

3	Меморіал «561. Не забудемо. Не пробачимо»		Інтерактивна панель із іменами загиблих, біографічні дані. Заборонено фотографувати, коментувати в соцмережах, зйомка — лише з дозволу координатора.
---	---	--	--

продовження таблиці 3.1

4	Комплекс «Буча 2022» (проект)		Демонструється макет і план споруди, надається відео з концепцією. Дозволено фото лише в спеціально позначених зонах, гід надає роз'яснення щодо задуму комплексу.
5	Відновлені житлові квартали		Огляд змін у мікрорайоні після деокупації. Порівняння з фото «до» і «після». Заборонено спілкуватися з мешканцями без попередньої згоди, зйомка — обмежена.

Джерело: узагальнено автором.

Для наочності нижче подано картограму оглядового маршруту деокупованою Бучею, що візуалізує логіку переміщення між ключовими зупинками. Вона дозволяє не лише просторово зорієнтуватися в межах траєкторії, але й оцінити загальну тривалість пішохідної частини маршруту, яка становить близько 4,6 км. Послідовність локацій відповідає хронології подій березня 2022 року і побудована з урахуванням зручності доступу, етичного навантаження місць та безпеки пересування. Усі зупинки нанесено на карту згідно з фактичним розташуванням, а маршрут розроблено так, щоби уникати транспортних перешкод і зон підвищеного психологічного навантаження.

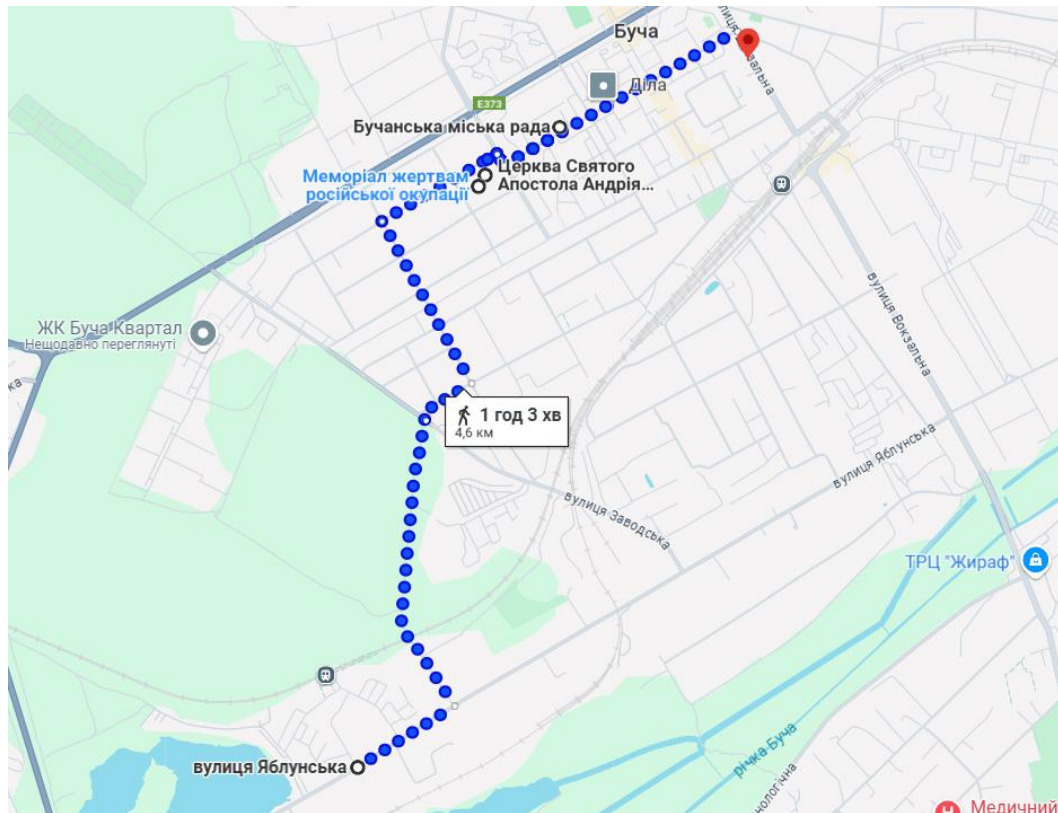

Рис. 3.4 Картограма оглядового маршруту деокупованою Бучею
Джерело: узагальнено автором.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що розроблений оглядовий маршрут деокупованою Бучею є прикладом застосування принципів етичного дарк-туризму на основі фактично задокументованих подій. Він структурує простір міста як хронологічну траєкторію свідчень, де кожна локація виконує функцію публічного нагадування про злочини проти цивільного населення. Пішохідна модель маршруту, чітка логістика, обмежена кількість учасників і впроваджений етичний регламент дозволяють уникнути ризиків комерціалізації або спотворення пам'яті. Усі пункти маршруту забезпечені інфраструктурними елементами супроводу (стенди, QR-коди, архівні матеріали), що підвищує рівень інформативності без надмірної емоціоналізації. Такий підхід може слугувати базою для подальшої інституціоналізації подібних ініціатив і розвитку моделі освітньо-меморіального туризму в умовах післявоєнної України.

3.3 Перспективи розвитку дарк туризму з урахуванням солідарного й волонтерського туризму

У сучасному контексті дарк-туризм дедалі активніше інтегрується з практиками солідарного та волонтерського туризму, формуючи нову модель етично орієнтованої подорожі, що виходить за межі пасивного споживання пам'яті. В українських реаліях після 2022 року ця тенденція набула особливої виразності: громадські ініціативи розпочали створення маршрутів, що поєднують рефлексію з участю, прибирання територій, створення меморіальних просторів, підтримка локальних громад. Такі формати виключають сенсаційність і спираються на залучення до дій у межах продуманого сценарію з чіткими етичними межами. У цьому контексті формується новий тип учасника, не спостерігач, а співдійова особа, яка вписує себе в локальний простір через практику вшанування.

Ключовим елементом таких маршрутів є не лише практична допомога, а й горизонтальний обмін, зокрема через лекції, семінари, воркшопи на тему пам'яті, психології травми чи локальної історії. Приклади з Чернігова, Львова, Харківщини засвідчують потенціал дарк-туризму як платформи соціального діалогу, де місцеві мешканці і відвідувачі взаємодіють на засадах рівноправності. Роль фасилітаторів, зокрема гідів, істориків і координаторів, полягає у забезпеченні фахової медіації між трагедією і сучасністю, з уникненням редукції досвіду до емоційних кліше або поверхневого співчуття. Водночас така модель передбачає чітку структуризацію взаємодії, дотримання етичного сценарію перебування на місці подій і попередню підготовку учасників. Узагальнення реалізованих підходів подано в таблиці 3.2, яка ілюструє ключові формати солідарного дарк-туризму, впроваджені в різних регіонах України з урахуванням локальних особливостей.

Таблиця 3.2

**Приклади інтеграції дарк-туризму та солідарного туризму в
Україні**

Локація	Форма взаємодії	Тип залучення туристів	Досягнутий ефект
Буча (Київська область)	Створення меморіального скверу	Висадка дерев, благоустрій	Формування ландшафтного простору пам'яті
Ірпінь	Освітньо-культурна взаємодія	Проведення занять з дітьми	Зменшення рівня соціальної тривоги у посттравматичному середовищі
Чернігів	Публічні лекції й тренінги	Спільні семінари з громадами	Обмін знаннями, активізація місцевого ресурсного потенціалу

Джерело: узагальнено автором.

Синергія дарк-туризму та солідарного туризму демонструє потенціал для формування сталої моделі культурного туризму, яка ґрунтується не на споживанні трагедій, а на етичній взаємодії з простором і громадою. Цей підхід передбачає довготривалий зв'язок між туристом і місцем, включення локальних учасників, розвиток інфраструктури співучасті й формування нових термінів на кшталт «реабілітаційний маршрут» чи «інтервенційний туризм пам'яті». У поєднанні з волонтерськими практиками дарк-туризм перетворюється на інструмент соціального впливу, що активізує пам'ять через дію: розчищення територій, організацію культурних подій, створення стендів і меморіальних просторів. В Україні ця трансформація особливо помітна — локації війни змінюють функцію, стаючи не лише місцями скорботи, а й осередками локального діалогу.

Такі процеси є результатом цілеспрямованого культурного планування за участі місцевих громад, істориків, активістів і фахівців туристичної сфери. Вони показують, що волонтерські ініціативи не лише супроводжують маршрути, а й формують їхню логіку, зміст і етичну якість. Приклади з

Харківщини, Сумщини та інших регіонів засвідчують здатність локальних спільнот перетворювати точки травми на простори пам'яті й взаєморозуміння. Волонтери ініціюють як фізичну трансформацію, так і смислову переінтерпретацію місця, уникаючи його комерційного спрощення. У підсумку, синтез дарк-туризму з волонтерськими практиками відкриває перспективу формування «учасницької пам'яті», яка базується на спільній дії й взаємному етичному зобов'язанні.

Зміна функції «темного» простору через волонтерську дію включає кілька типових напрямів:

- прибирання територій і відновлення меморіальних об'єктів;
- встановлення інформаційних стендів з історичною довідкою;
- збір свідчень і створення аудіовізуального контенту;
- організація відкритих лекцій або виставок на місці події;
- залучення місцевих школярів до догляду за локацією;
- створення онлайн-ресурсів або цифрових маршрутів;
- підключення до волонтерських платформ із глобальною аудиторією.

Ці форми активності вирізняються невисоким порогом входження для учасників, але мають потенціал до довгострокового впливу. Вони дозволяють локаціям не законсервовуватися у своїй трагедії, а функціонувати як живі елементи громадського простору. Більш того, у деяких випадках саме волонтерська активність ініціювала подальше офіційне визнання об'єктів у статусі місця пам'яті, що додатково підвищувало їх захищеність та видимість. Сам факт фізичної присутності людей, що діють на основі емпатії й безкорисливості, змінює контекст і сприйняття простору. Тому волонтерство у сфері дарк-туризму – не допоміжна опція, а ключова форма смислової мобілізації. Простори дії не виникають стихійно — вони конструюються послідовними і свідомими зусиллями.

Успішність волонтерських ініціатив великою мірою залежить від їх вбудованості у локальне середовище. Ініціативи, що ігнорують соціальний контекст, зазнають критики з боку жителів і не мають тривалого ефекту.

Натомість співпраця з місцевими органами влади, шкільними закладами, бібліотеками, музеями формує легітимність проєкту. У цьому аспекті дарк-туризм не лише об'єднується з волонтерством, а й поступово виходить за межі комерційної логіки. Він постає як один з інструментів регіонального відновлення, що враховує емоційний, символічний і соціальний потенціал території. Особливо значущим є перехід від вертикальної моделі «екскурсія – гід – об'єкт» до горизонтальної «спільна дія – пам'ять – розвиток». Саме це забезпечує довіру, залучення та тривалу присутність теми у культурному ландшафті. Тому волонтерська участь стає не додатком до туризму, а його структурною формою в умовах соціальної травми.

Нова практика співдії в темних просторах формує парадигму туриста-співучасника, що має значно ширший етичний статус, ніж класичний спостерігач. Така участь не передбачає політичної нейтральності, навпаки — вона ґрунтується на емпатичному виборі сторони, пам'яті й солідарності. Турист не лише відвідує місце — він залишає після себе слід, матеріальний або смисловий. У цьому й полягає сутність трансформації: з об'єкта історії локація перетворюється на суб'єкта сучасного діалогу. Ця логіка є принципово відмінною від тієї, що лежить в основі традиційного комеморативного туризму. Саме вона дає змогу розглядати волонтерську активність не як епізодичний жест, а як інструмент перебудови публічного простору. У світовій практиці вже з'являються концепти «transformative travel», які можуть бути адаптовані в українському контексті. Їх реалізація залежить від стратегічного бачення й підтримки з боку культурних політик.

Тематичне узагальнення підпункту засвідчує, що волонтерські ініціативи, інтегровані у простір дарк-туризму, виконують функції не лише комеморативні, а й мобілізаційні. Вони сприяють не тільки збереженню пам'яті, а й активному її використанню в контексті солідарного відновлення. Таке поєднання змінює статус як об'єкта, так і суб'єкта туризму, утверджуючи нові норми взаємодії. У наступному підпункті буде розглянуто питання соціально відповідальних моделей розвитку дарк-туризму, які

інституціоналізують ці практики через етичні стандарти, партнерства та освітні програми. Бажаєш продовження?

Питання соціальної відповідальності в контексті дарк-туризму має принципове значення, оскільки від способу організації взаємодії з місцями трагедій залежить не лише репутація туристичного сектору, але й ступінь суспільної довіри до індустрії пам'яті. Без наявних регламентів і стандартів «темні» локації можуть перетворитися на об'єкти експлуатації, де сенсаційність замінює осмислення, а прибутковість — повагу до історичного контексту. Саме тому у фокусі сучасних досліджень і практик дедалі частіше опиняється розробка етичної архітекτονіки дарк-туризму, яка охоплює три ключові компоненти: нормативну базу, систему міжсекторних партнерств і інституційну освіту. Ці елементи мають працювати синергічно, формуючи нову якість туризму — усвідомленого, етично вмотивованого та соціально відповідального. Відповідальність у цьому контексті розуміється не як декларативна мета, а як операційний принцип взаємодії всіх залучених сторін. Від гідів і турагентів до органів місцевого самоврядування — кожен суб'єкт дарк-туризму повинен дотримуватись чітко окреслених норм. Особливо це стосується роботи з контроверсійними або ще не переосмисленими подіями, де високий ризик травматизації. Потреба в інституційному оформленні таких підходів уже не викликає сумнівів.

На першому рівні соціально відповідальна модель передбачає впровадження етичних кодексів, що регламентують допустимі форми подачі трагічної інформації. Зокрема, йдеться про обмеження використання візуального контенту, що зображає страждання або смерть, недопущення баналізації насильства, чітке розмежування між комеморативною та розважальною функцією туру. Подібні стандарти вже почали впроваджуватись окремими інституціями в Європі, як-от Історичний музей Берліна чи Меморіал Аушвіц-Біркенау. Український контекст вимагає адаптації таких практик до особливостей воєнного і поствоєнного досвіду. Етичні настанови повинні формуватися міждисциплінарною командою —

істориками, психологами, юристами, музейниками. Крім того, вони мають бути динамічними — здатними реагувати на зміни в суспільній чутливості. Важливим елементом є також публічна доступність таких кодексів для туристів. Наявність етичного регламенту дозволяє уникнути конфліктів і сприяє підвищенню якості взаємодії між відвідувачами і локальними спільнотами. Це базовий елемент відповідального туризму в межах травматичного ландшафту.

Другий компонент — розвиток міжінституційних партнерств — відіграє критичну роль у трансформації дарк-туризму з приватної ініціативи у формалізовану суспільну практику. Ефективні моделі взаємодії між муніципалітетами, громадськими організаціями, освітніми закладами і туристичними агентствами створюють передумови для прозорого управління трагічною спадщиною. Такі партнерства дозволяють об'єднувати ресурси, уникати дублювання функцій і забезпечувати фахове наповнення контенту. Наприклад, меморіалізація об'єктів на звільнених територіях Харківщини відбувається у форматі співпраці між місцевими адміністраціями, історичними факультетами університетів і неурядовими ініціативами. Ці проєкти мають спільне планування, методичне обґрунтування та систему оцінки ефективності. Партнерства також дозволяють залучати іноземний досвід, особливо в галузі інтерактивної музейної педагогіки. Взаємодія між різними рівнями інституційності зміцнює сталість туристичних маршрутів і забезпечує їхню ціннісну вкоріненість. Структурованість — одна з ознак етичного туризму.

Третім елементом є освіта — як базова, так і спеціалізована — яка готує фахівців до роботи з пам'яттю у чутливому контексті. Йдеться не лише про підготовку гідів, а й про формування компетенцій у менеджерів культурних ініціатив, дослідників туризму, педагогів і музейників. В українських умовах доцільно інтегрувати модулі з етики пам'яті, історичної травми, практик комеморації до програм вищої освіти. Крім того, вартими уваги є короткострокові тренінги, які можуть проводитися за участі

міжнародних фахівців, зокрема з країн Балтії або Центральної Європи. Така підготовка формує нову культуру професійної відповідальності. Освічений фахівець здатен розпізнати маніпулятивний наратив, дати фахову оцінку музейній експозиції, проконтролювати дотримання стандартів на локації. Без якісної освіти будь-які кодифіковані правила залишаються деклараціями. Отже, освіта — це інфраструктурна основа сталого і відповідального дарк-туризму.

Інтеграція зазначених компонентів представлена у таблиці 3.3 нижче, що систематизує ключові принципи соціально відповідального дарк-туризму.

Таблиця 3.3

Компоненти соціально відповідальної моделі дарк-туризму

Компонент	Опис функції	Приклади реалізації
Етичні стандарти	Регламентація допустимих форматів взаємодії з об'єктами трагедій	Етичні кодекси для гідів, заборона фото в зонах пам'яті
Інституційні партнерства	Координація дій між муніципалітетами, НУО, музеями, закладами освіти	Програма меморіалізації у співпраці з університетами
Освітні програми	Формування компетенцій у роботі з історичною пам'яттю	Тренінги, академічні курси, міжнародні стажування

Джерело: узагальнено автором.

Проведений аналіз і запропонована модель маршруту деокупованою Бучею демонструють практичну реалізацію принципів соціально відповідального дарк-туризму, в основі якого лежить не комерційна експлуатація трагедії, а структурована робота з пам'яттю, простором і спільнотою. В межах маршруту враховано локальний контекст, хронологію подій, етичні вимоги та інфраструктурну доступність, що дозволяє забезпечити гідне публічне відтворення досвіду війни. Важливим результатом є поєднання меморіального, освітнього та рефлексійного компонентів, що надає маршруту не індустріального, а культурно-громадянського змісту.

Таким чином, у третьому розділі було обґрунтовано, що розвиток дарк-туризму в Україні можливий лише за умов чіткої етичної регламентації, локалізованої адаптації моделей і включення громад у процес формування змісту маршрутів. Розробка, тестування й масштабування таких маршрутів потребують міжсекторальної координації, підтримки з боку місцевої влади, освітніх інституцій і пам'ятницьких ініціатив. Дарк-туризм у контексті війни в Україні не може залишатися ані комерційно нейтральним, ані етично формальним — він перетворюється на інструмент культурного спротиву, засіб передачі досвіду і точку зосередження колективної пам'яті у просторі міста.

ВИСНОВКИ

У результаті виконання бакалаврської роботи досягнуто поставленої мети, що полягала в удосконаленні підходів до осмислення і розвитку дарк-туризму як соціокультурного феномену та практики, яка потребує етичного, концептуального й управлінського осмислення. У процесі дослідження узагальнено сучасні підходи до визначення дарк-туризму, проаналізовано етапи становлення поняття та виявлено міждисциплінарний характер цього явища, яке поєднує елементи пам'яті, комеморації, травми, спадщини та туризму. На основі типологізації окреслено види об'єктів дарк-туризму за рівнем трагізму, змістовим навантаженням і соціальною функцією.

Особливу увагу приділено методологічним основам дослідження дарк-туризму. Встановлено, що найефективнішими в цій сфері є методи кейс-стаді, контент-аналіз, візуальна етнографія та просторове моделювання. На основі узагальнення наукових джерел і практик укладено таблиці типології об'єктів, ресурсної бази та форматів взаємодії з туристами. Це дозволило синтезувати теоретичну інформацію в структуровані аналітичні одиниці, придатні для прикладного використання в туристичному менеджменті.

У межах роботи проаналізовано сучасні світові практики функціонування об'єктів дарк-туризму, серед яких представлені як класичні меморіали (наприклад, Аушвіц-Біркенау чи Ground Zero), так і комерційно адаптовані простори. Узагальнено підходи до презентації пам'яті, форми туристичних вражень, способи регулювання етичних норм у роботі з відвідувачами. Це дозволило визначити критичні відмінності між туризмом, що базується на рефлексії, та споживацькими форматами, де трагедія перетворюється на продукт.

У центрі дослідження опинився також український контекст. На основі аналізу туристичних пропозицій, громадських ініціатив та регіональних практик встановлено, що дарк-туризм в Україні формується в умовах триваючого військового конфлікту та високого рівня суспільної

травматизації. Це надає тематиці особливої чутливості й вимагає розробки локально адаптованих етичних стандартів. Виокремлено чинники, які сприяють інституціоналізації цієї практики, зокрема участь місцевих громад, залучення експертів із пам'яті, партнерство з органами влади й міжнародними організаціями.

Суттєвим результатом стало осмислення перспектив поєднання дарк-туризму з волонтерськими та солідарними практиками. Виявлено, що моделі, орієнтовані на співдію між туристами і місцевими жителями, створюють простори пам'яті нового типу — не лише меморіальні, а й трансформаційні. У роботі описано приклади ініціатив, де відвідування місць трагедій супроводжується конкретними діями: облаштуванням публічних просторів, участю в культурних подіях, збором усних свідчень. Це дозволяє розглядати дарк-туризм як соціально активний формат взаємодії з травматичним минулим.

Узагальнюючи, дарк-туризм постає як феномен, що має потенціал стати інструментом культурної політики, міжрегіонального діалогу, професійної підготовки та етичної роботи з пам'яттю. Реалізація цього потенціалу потребує впровадження відповідних стандартів, підтримки з боку держави та громадянського суспільства, а також подальших досліджень на перетині туризму, історичної пам'яті, соціальної психології та гуманітарної урбаністики. Проведене дослідження створює концептуальну основу для формування етично вивірених, соціально корисних і культурно значущих маршрутів, здатних трансформувати туризм у сферу співучасті та солідарної дії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов В.В., Тонкошкур М.В. Історія туризму: підруч. Харків: ХНАМГ, 2010. 294 с.
2. Бордун, О.Ю.; Деркач, У.В. Теоретичні та прикладні засади дослідження похмурого туризму України. *Географія та туризм*, 2014. №30. С.62-72.
3. Бугрій Є. В. Про термінології та типології похмурого туризму. Все про туризм. Туристична бібліотека. URL: <http://infotour.in.ua/bugrij.htm> (дата звернення 11.03.2024)
4. Бугрій О.В. Некропольний туризм та його об'єкти на території України. *Географія та туризм: Наук. зб. К.: Альтерпрес*, 2010. Випуск 9. С. 52-62
5. Гігашвілі Є.Г. «Темний бік» туризму: «похмурий» або «орний» туризм. С.110-112
6. Грабар М.В., Кашка М.Ю., Іваниця С.М. Сучасні перспективи розвитку «темного» туризму. *Інтелект XXI*. № 2. 2021. С. 18–21.
7. Завада Є.Є. Сутність та види «темного» туризму. Наука і молодь у XXI сторіччі : збірник матеріалів ІХ Міжнародної молодіжної науково-практичної інтернет-конференції (м. Полтава, 30 листопада 2023 року). С.900-903.
8. Заставецька Л.Б. Похмурий туризм в умовах сьогодення: функції та тренди. Збірник тез «Туризм і рекреація: наука, освіта, практика», 2021. С.14-17.
9. Заставецький Т.Б., Заставецька Л.Б. «Похмурий туризм» як відображення трагічних подій у історії та культурі народів. Рекреаційна географія і туризм. Наукові записки. Тернопіль: ТНПУ імені В. Гнатюка, 2011. № 1. С. 101– 107.
10. Іванов А.М. «Темний» туризм як один з перспективних видів туризму. *Бізнес-навігатор*. 2011. № 5. С. 186–191.

11. Казьмирчук М. Меморіальний і ностальгійний туризм у вітчизняних і зарубіжних дослідженнях. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2016. Вип. 4. С. 20–31.
12. Кізлова А.А. Місця похмурого туризму в звітах про студентські й учнівські екскурсії до Києва (початок ХХ ст.). *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*, 2022. №2. Т.33. С.22-33
13. Кравець Л.О. «Темний» туризм як новий вид туризму. Сучасні проблеми і перспективи економічної динаміки: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (30 листопада – 1 грудня 2017 року, м. Умань). С.286-288.
14. Похмурий туризм стає все більш модним URL: <http://tourist.net.ua/2015/07/mrachnij-tourism/> (дата звернення 14.03.2025)
15. Смочко Н.М. «Похмурий» туризм: сучасні тенденції розвитку. Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції «Туристичний та готельно-ресторанний бізнес в Україні: проблеми розвитку та регулювання»: 24-25 березня 2016 року, м. Черкаси. С.132-136
16. Шильнікова З.М. Тенденції розвитку «темного» туризму та його мотиваційні аспекти. URL: <http://global-national.in.ua/archive/22-2018/112.pdf> (дата звернення 13.03.2024)
17. AFP. Ukraine war sites draw thrill-seekers as dark tourism industry grows. South China Morning Post. 02.12.2024. URL: <https://www.scmp.com> (дата звернення: 29.04.2025).
18. Blom T. Morbid tourism – a postmodern market niche with an example from Althorp. *Norsk Geografisk Tidsskrift Norwegian Journal of Geography*. 2000. №54. P. 29–36.
19. Hunder M. HBO show success drives Chernobyl tourism boom. Reuters. 04.06.2019. URL: <https://www.reuters.com> (дата звернення: 29.04.2025).
20. Lennon J. Dark tourism –the attraction of death and disaster / J. Lennon, M. Foley. London : Continuum, 2000. 184 p.

21. Record 2.3 million people visited Auschwitz in 2019. The Times of Israel. 2020. URL: <https://www.timesofisrael.com> (дата звернення: 29.04.2025).
22. Sharpley R. Shedding Light on Dark Tourism. The Darker Side of Travel. Bristol : Channel View Publications, 2009. P. 3–22.
23. Stone P. Consuming Dark Tourism: A Thanatological Perspective / P. Stone, R. Sharpley. London, 2008. 243 p
24. Stone P. A. Dark tourism spectrum: towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions. TOURISM: An Interdisciplinary International Journal. 2006. Vol. 54. № 2. P. 145–160
25. Visit Ukraine започатковує dark туризм Україною. VisitUkraine.today. 14.08.2022. URL: <https://visitukraine.today> (дата звернення: 29.04.2025).
26. Volunteer Tourism in Ukraine: How the War Created a New Travel Movement. WarTours Ukraine Blog. 11.04.2025. URL: <https://wartours.in.ua> (дата звернення: 29.04.2025).
27. War tourism in Ukraine. What is it? WarTours.in.ua. 25.02.2023. URL: <https://wartours.in.ua> (дата звернення: 29.04.2025).
28. What is the difference between wartours and donation tours to Ukraine? VisitUkraine Blog. 02.10.2023. URL: <https://visitukraine.today> (дата звернення: 29.04.2025).